

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਚੇਤ-ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੫੦

ਅਪ੍ਰੈਲ 2018

ਜਿਲਦ ੬੨

ਅੰਕ ੧

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ

₹ ੫

ਸਾਲਾਨਾ

₹ ੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

₹ ੨੫੦

ਲਾਈਫ

₹ ੫੦੦

(ਵਿਦੇਸ਼)

ਸਾਲਾਨਾ

₹ ੧੨੫੦

ਪੰਜ ਸਾਲ

₹ ੫੦੦੦

ਲਾਈਫ

₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School libraries by the Director of Public Instructions Punjab.

Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ	-ਬੀਬੀ ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ	੮
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ	-ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	੧੫
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਜਿਆ: ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ	-ਬੀਬੀ ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ	੧੯
ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ . . .	-ਡਾ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ	੨੨
ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਮਹੱਤਵ: ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ	-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ'	੨੯
ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ: ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੩੬
ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰ	-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੪੫
. . . ਕੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਢਾਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ	-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੫੨
ਫਤਿਹ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ	-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੫੭
ਮਹਾਂਕਾਵਿ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਦਾ ਪਾਠ-ਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ	-ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ	੬੩
ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੬੮
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ	੭੮
ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੰਭੀਰ	੮੨
. . . ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ	-ਬੀਬੀ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ	੮੫
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੮੫	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੯੦
ਖਾਲਸਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.	੯੩
ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੯੪
ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਘਰਿਆਲੀ	੯੫
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੬
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੮

ਵੈਸਾਖਿ ਧੀਰਨਿ ਕਿਉ ਵਾਢੀਆ . . .

ਵੈਸਾਖਿ ਧੀਰਨਿ ਕਿਉ ਵਾਢੀਆ ਜਿਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਛੋਹੁ॥
 ਹਰਿ ਸਾਜਨੁ ਪੁਰਖੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੈ ਲਗੀ ਮਾਇਆ ਧੋਹੁ॥
 ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਨ ਸੰਗਿ ਧਨਾ ਹਰਿ ਅਵਿਨਾਸੀ ਓਹੁ॥
 ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ॥
 ਇਕਸੁ ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਅਗੈ ਲਈਅਹਿ ਖੋਹਿ॥
 ਦਯਾ ਵਿਸਾਰਿ ਵਿਗੁਚਣਾ ਪ੍ਰਭ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥
 ਪ੍ਰੀਤਮ ਚਰਣੀ ਜੋ ਲਗੇ ਤਿਨ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਸੋਇ॥
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਪ੍ਰਭ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਹੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥
 ਵੈਸਾਖੁ ਸੁਹਾਵਾ ਤਾਂ ਲਗੈ ਜਾ ਸੰਤੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 'ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਡ' ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ "ਵੈਸਾਖ" ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਵਲੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਲਾਰੂ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿਚ ਚੱਲਦਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨਾ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਕਿਉਂ ਆਏਗਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਅਸਲ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਹਨ। ਅਗਿਆਨੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵਿੱਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਪੁੱਤਰ, ਨਾ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਕਦੇ ਨਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ/ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਹੀ ਉਲਝ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਮੌਤ ਦਾ ਗ੍ਰਾਸ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਦੇ ਕੂੜੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਮਨ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਭੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਤਾਂ ਖੱਲ-ਖੁਆਰ ਹੀ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਮਾਲਕ ਬਿਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ ਸਾਥੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਸੁਭਾਗੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਮੈਲ-ਰਹਿਤ ਸੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ! ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਮਿਲ ਪਵੋ। ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਵੈਸਾਖ ਦਾ ਇਹ ਮਹੀਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ . ✍

ਆਓ! ਖਾਲਸਈ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੀਏ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰੁਹਾਨੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਰਬਗੁਣ-ਸੰਪੰਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ: ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਰੰਗ-ਨਸਲ ਭੇਦਵਾਦ, ਵਰਨ-ਵੰਡ, ਰੂੜ-ਕੁਸਤ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸੀਸ ਤਲੀ ਉੱਪਰ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ **ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥** ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਆਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ “ਪਿਆਰੇ” ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਬਲ, ਨਿਤਾਣੀ, ਸਾਹਸਹੀਣ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਜਗਾਈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ: **ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ। ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਸਾਰਾ।**

ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਸਿੱਖ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਲਸਈ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿਆਰਾ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਾਣੇ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪਾਸੋਂ ਲੋਕਾਈ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਬਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਾਲਾ, ਸਾਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਿਆ ਹੋਵੇ। ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ ਕਰਤਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾ ਲਈਆਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਤਨ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਤੇ ਰਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਘਾੜ੍ਹਤ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਘੜੀ ਜਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੇ ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਅਤਿ ਨਾਜ਼ੁਕ ਦੌਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਲਿਆਉਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹੀ ਸਾਜਣਾ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਰਾਜ ਤੇ ਆਦਸ਼ਕ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ਅੱਜ ਵੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਤੀ ਅਤੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ, ਨਿਤਾਣੇ, ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਯਤਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਗੇ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ ਦਿਵਸ (ਵੈਸਾਖੀ) ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਇਕ-ਜੁੱਟਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਲੀਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿੱਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲੀਕੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਭੰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ 'ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਅਗਾਊਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਲੀਕਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ-ਵਿਰੋਧੀ, ਮਾਦਾ-ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਪਤਿਤਪੁਣਾ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਸੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਸਕਾਂਗੇ। ■

ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ

-ਬੀਬੀ ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ੧੫ ਭਗਤਾਂ, ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਅਮੀਰ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਭੱਟ ਦਰਬਾਰੀ ਭੱਟਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਜਜਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਤੁਕ-ਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰੂਪਾਂਤਰਕਾਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ੧੨੩ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਭੱਟ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਚੈਵੀ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਚੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣਾ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ-

੧. ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੨. ਸਵੱਈਆਂ ਦਾ ਆਂਤਰਿਕ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ/ਪੌਰਾਣਿਕ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ।

*ਸੀਨੀਅਰ ਰੀਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੮੨੬੪੧-੪੪੮੬੦

੩. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਧਰਮ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਵਜੋਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਜ ਕਰਨੀ ਹੈ।

੪. ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਸੰਚਾਲਨਾ ਕੀਤੀ।

੫. ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੬. ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਰਚੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ 'ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ', 'ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ' ਆਦਿ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ।

੭. ਬੇਸ਼ੱਕ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਵਈਏ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਚੌਪਈ, ਕਬਿੱਤ, ਸੋਰਠਾ, ਰਡ, ਝੂਲਣਾ, ਛਪੈ ਆਦਿ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

੮. ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਬੋਲੀ, ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕੇਂਦਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਸੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰੁ ਅੰਧਾਰੁ ਗੁਰੂ ਬਿਨੁ ਸਮਝ ਨ ਆਵੈ॥

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੁਰਤਿ ਨ ਸਿਧਿ ਗੁਰੂ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਉਪਜੇ ਘੋਰ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ, ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ (ਸ਼ਬਦ) ਰਾਹੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵੀ ਅਭੇਦ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਤੂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਆਪਿ ਆਪੇ ਪਰਮੇਸੁਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਮਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੀ ਅਭੇਦ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ:

ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਪਰਕਾਸਿਓ ਹਰਿ ਰਸਨ ਬਸਾਯਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੀ

ਅਭੇਦਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਜਾਮੇ (ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੂਪ) ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯਉ॥
ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ॥
ਅੰਗਦਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਅਮਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਥਿਰੁ ਕੀਅਉ॥
ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ ਛਤ੍ਰੁ ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ ਦੀਅਉ॥
ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਸਨੁ ਪਰਸਿ ਕਹਿ ਮਥੁਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਯਣ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪਿਖਹੁ ਨਯਣ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਵਤਰਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬਾਖੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਰੂਪ ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਹੋ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਆਭਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੀ ਇਕ-ਰੂਪਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤਕ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਵਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਹ ਸਵਈਆ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ: ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਦ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਅਰਥ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਕੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਉਸ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪ੍ਰਥਮੇ ਨਾਨਕ ਚੰਦੁ ਜਗਤ ਭਯੋ ਆਨੰਦੁ ਤਾਰਨਿ ਮਨੁਖੁ ਜਨ ਕੀਅਉ ਪ੍ਰਗਾਸ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਮ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਟਿਕਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪਿੱਛੋਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ

ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਤਿ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੨੧ ਸਵਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੧੨ ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਦੇ, ੭ ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ੨ ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ ਦੇ ਸਵਈਏ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰ. ੧੪੦੬-੦੯ ਉੱਪਰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਦੇ ੧੨ ਸਵਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ੯ ਸਵਈਏ ਅਤੇ ੩ ਸੋਰਠੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਈਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਆਪਣੇ ਸਵਈਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਅਰਜਨੁ ਗੁਣ ਸਹਜਿ ਬਿਚਾਰੰ॥

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਘਰਿ ਕੀਅਉ ਪ੍ਰਗਾਸਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪੀ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਭੱਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸੱਚਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੈ ਜਨਮਤ ਗੁਰਮਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਪਛਾਣਿਓ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਮਥੁਰਾ ਭੱਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਰਤਛਿ ਰਿਦੈ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੈ ਹਰਿ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਿ ਨਿਵਾਸੁ ਲੀਅਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਮੇਲ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ/ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤਮ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਅਭੇਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਿਤਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ

ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਸ-ਛੋਹ ਨਾਲ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਰੁਤਬੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

-ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇਅਉ॥

ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜਿਨਿ ਪਾਰਸੁ ਪਰਸਿ ਮਿਲਾਇਅਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

-ਪ੍ਰਗਟ ਜੋਤਿ ਜਗਮਗੈ ਤੇਜੁ ਭੂਅ ਮੰਡਲਿ ਛਾਯਉ॥

ਪਾਰਸੁ ਪਰਸਿ ਪਰਸੁ ਪਰਸਿ ਗੁਰਿ ਗੁਰੂ ਕਹਾਯਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪਾਰਸ ਕਿਸੇ ਧਾਤ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਵੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਦੈਵੀ ਜੋਤ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਾਰਿਸ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਰਣਨ ਰਾਹੀਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਸਚੁ ਨੀਵ ਸਾਜਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਲੀਣਾ॥

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਘਰਿ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਅਪਰੰਪਰੁ ਬੀਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਅਰੰਭੇ ਇਸ ਅਟੱਲ ਰਾਜ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਆਪ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਹਨ:

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸਰਿ ਦੀਅਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਗਤ ਤਾਰਨ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਲਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਅਤੇ ਘੋਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕੱਢਦਿਆਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਜਬ ਲਉ ਨਹੀ ਭਾਗ ਲਿਲਾਰ ਉਦੈ ਤਬ ਲਉ ਕ੍ਰਮਤੇ ਫਿਰਤੇ ਬਹੁ ਧਾਯਉ॥

ਕਲਿ ਘੋਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੈ ਬੂਡਤ ਥੇ ਕਬਹੂ ਮਿਟਿ ਹੈ ਨਹੀ ਰੇ ਪਛਤਾਯਉ॥

ਤਤੁ ਬਿਚਾਰੁ ਯਹੈ ਮਥੁਰਾ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਅਵਤਾਰੁ ਬਨਾਯਉ॥

ਜਪੁਉ ਜਿਨ੍ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ, ਮੰਨਦੇ ਸਗੋਂ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ:

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਹੀ ਜਗ ਤਾਰਨ ਦੀ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ, ਇਕਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਭੱਟ ‘ਪਰਤਖਿ ਹਰਿ’ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਧਰਨਿ ਗਗਨ ਨਵ ਖੰਡ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਸ੍ਵਰੂਪੀ ਰਹਿਓ ਭਰਿ॥

ਭਨਿ ਮਥੁਰਾ ਕਛੁ ਭੇਦੁ ਨਹੀ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਸੋ ਭੱਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜਗਤ ਉਧਾਰਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਲਜੁਗਿ ਜਹਾਜੁ ਅਰਜਨੁ ਗੁਰੂ ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ੍ਰਿ ਲਗਿ ਬਿਤਰਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਜਗਤ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਗਿਆਨ ਜੋਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ:

ਪ੍ਰਗਟ ਜੋਤਿ ਜਗਮਗੈ ਤੇਜੁ ਭੂਅ ਮੰਡਲਿ ਛਾਯਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲੇ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦਰਸਾਅ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡੱਤਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਪਰਤਖੁ ਹਰਿ ਅਤੇ ਭੇਦੁ ਬਿਭੇਦੁ ਨ ਜਾਨ ਬੀਅਉ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਰੂਪਤਾ ਦਰਸਾ ਕੇ ਸਰਬ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੈਰਾਗੀ ਵੀ ਹਨ:

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨੁ ਕਲੁਚਰੈ ਤੈ ਰਾਜ ਜੋਗ ਰਸੁ ਜਾਣਿਅਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ

ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਿੱਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਦੈਵੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਸਤਜੁਗ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

—ਭਯ ਭੰਜਨੁ ਪਰ ਪੀਰ ਨਿਵਾਰਨੁ ਕਲੁ ਸਹਾਰੁ ਤੋਹਿ ਜਸੁ ਬਕਤਾ॥

ਕੁਲਿ ਸੋਢੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਤਨੁ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਅਰਜਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

—ਜਨਕ ਰਾਜੁ ਬਰਤਾਇਆ ਸਤਜੁਗੁ ਆਲੀਣਾ॥

ਗੁਰ ਸਬਦੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਅਪਤੀਜੁ ਪਤੀਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕੁਝ ਉੱਭਰਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਸਵਈਆ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਫਰ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰਖਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਵਈਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਉਸਤਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉਭਾਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਿਰਫ ਆਖਰੀ ਬੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਛਤ੍ਰੁ ਸਿੰਘਾਸਨੁ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨੁ ਕਉ ਦੇ ਆਇਅਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੁਆਰਾ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੌਤਿਕ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵਈਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਤੇ ਬਿੰਬ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ, ਮਹਾਂਦਾਨੀ, ਦਇਆਲੂ, ਧੀਰਜਵਾਨ, ਉਦਾਰ ਚਿਤ, ਨਿਰਮਲ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਆਦਿ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਗੁਰੂ ਹਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਾਰਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਗਤ-ਤਾਰਕ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਹ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਹਨ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ

-ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ*

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਆਪ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਦੇ ਵਿਚ ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਫਿਕਰ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਆਲੂ ਤਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਰੋਟੀ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਭਗਤੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਛਤਤਾ ਡੁਲ੍ਹ-ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ:

ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ॥ ਜੋ ਜਨ ਤੁਮਰੀ ਭਗਤਿ

ਕਰੰਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਵਾਰਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਦਾਲਿ ਸੀਧਾ ਮਾਗਉ ਘੀਉ॥ ਹਮਰਾ ਖੁਸੀ ਕਰੈ ਨਿਤ ਜੀਉ॥

ਪਨੀਆ ਛਾਦਨੁ ਨੀਕਾ॥ ਅਨਾਜੁ ਮਗਉ ਸਤ ਸੀ ਕਾ॥੧॥

ਗਊ ਭੈਸ ਮਗਉ ਲਾਵੇਰੀ॥ ਇਕ ਤਾਜਨਿ ਤੁਰੀ ਚੰਗੇਰੀ॥

ਘਰ ਕੀ ਗੀਹਨਿ ਚੰਗੀ॥ ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਧੂਆਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਟਾਂਕ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ੧੪੧੫ ਈ. (ਸੰਮਤ ੧੪੭੩) ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਲਕ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖੇਤੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੱਟ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਅਤੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੀਵਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬੜੇ ਸਾਦੇ ਤੇ ਨਿਰਛਲ ਬਿਰਤੀ

ਵਾਲੇ, ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਸਾਖੀਆਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਾਖੀ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਠਾਕਰ (ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ) ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਠਾਕਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਜਾਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋਲੋਂ ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ (ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ) ਮੰਗੀ, ਪਰੰਤੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤੇ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅੰਨ, ਜਲ ਤੇ ਦੁੱਧ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬਾਮੁਣੁ ਪੂਜੈ ਦੇਵਤੇ ਪੰਨਾ ਗਊ ਚਰਾਵਣਿ ਆਵੈ।
 ਪੰਨੈ ਡਿਠਾ ਚਲਿਤੁ ਏਹੁ ਪੂਛੈ ਬਾਮੁਣੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵੈ।
 ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ਜੋ ਇਛੈ ਸੋਈ ਫਲੁ ਪਾਵੈ।
 ਪੰਨਾ ਕਰਦਾ ਜੋਦੜੀ ਮੈ ਭਿ ਦੇਹ ਇਕ ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ।
 ਪਥਰੁ ਇਕੁ ਲਪੇਟਿ ਕਰਿ ਦੇ ਪੰਨੈ ਨੋ ਗੈਲ ਛੁਡਾਵੈ।
 ਠਾਕੁਰ ਨੋ ਨ੍ਰਾਵਾਲਿ ਕੈ ਛਾਹਿ ਰੋਟੀ ਲੈ ਭੋਗੁ ਚੜ੍ਹਾਵੈ।
 ਹਥਿ ਜੋੜਿ ਮਿਨਤਿ ਕਰੈ ਪੈਰੀ ਪੈ ਪੈ ਬਹੁਤੁ ਮਨਾਵੈ।
 ਹਉ ਭੀ ਮੁਹੁ ਨ ਜੁਠਾਲਸਾਂ ਤੂੰ ਰੁਠਾ ਮੈ ਕਿਹੁ ਨ ਸੁਖਾਵੈ।
 ਗੋਸਾਈ ਪਰਤਖਿ ਹੋਇ ਰੋਟੀ ਖਾਹਿ ਛਾਹਿ ਮੁਹਿ ਲਾਵੈ।
 ਭੋਲਾ ਭਾਉ ਗੋਵਿੰਦੁ ਮਿਲਾਵੈ॥

(ਵਾਰ ੧੦:੧੩)

ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਨਾ ਭਗਤ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਮੁੜ ਪਏ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਸੋਝੀ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ:

ਪੰਨਾ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਤਿਲੋਚਨ ਸਧਨਾ ਜਾਣ।

ਸੂਰਦਾਸ ਘਰ ਨਾਮਦੇਵ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਮ। (ਪਰਚੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਸੈਣ ਭਗਤ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਭਗਤ ਬਣ ਗਏ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ-ਭਾਵਨਾ ਕਰ ਕੇ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਵੱਡਭਾਗੀ ਹੋ ਗਿਆ:

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ॥

ਆਢ ਦਾਮ ਕੇ ਛੀਪਰੇ ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗਿ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ॥

ਨੀਚ ਕੁਲਾ ਜੋਲਾਹਰਾ ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ॥੧॥

ਰਵਿਦਾਸੁ ਢੁਵੰਤਾ ਢੋਰ ਨੀਤਿ ਤਿਨਿ ਤਿਆਗੀ ਮਾਇਆ॥

ਪਰਗਟੁ ਹੋਆ ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ॥੨॥

ਸੈਨੁ ਨਾਈ ਬੁਤਕਾਰੀਆ ਓਹੁ ਘਰਿ ਘਰਿ ਸੁਨਿਆ॥

ਹਿਰਦੇ ਵਸਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਭਗਤਾ ਮਹਿ ਗਨਿਆ॥੩॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਕੈ ਜਾਟਰੇ ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ॥

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤੱਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਪੰਨਾ ਵਡਭਾਗਾ॥॥੪॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਆਪ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਮਨ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੱਲ ਨਾ ਭਟਕਦਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਭੋਲਾਪਨ ਤੇ ਨਿਰਛਲਤਾ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਪੱਖੋਂ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੜੀ ਸਾਦੀ, ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ:

ਰੇ ਚਿਤ ਚੇਤਸਿ ਕੀ ਨ ਦਯਾਲ ਦਮੋਦਰ ਬਿਬਹਿ ਨ ਜਾਨਸਿ ਕੋਈ॥

ਜੇ ਧਾਵਹਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ ਕਉ ਕਰਤਾ ਕਰੈ ਸੁ ਹੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਨਨੀ ਕੇਰੇ ਉਦਰ ਉਦਕ ਮਹਿ ਪਿੰਡੁ ਕੀਆ ਦਸ ਦੁਆਰਾ॥

ਦੇਇ ਅਹਾਰੁ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਰਾਖੈ ਐਸਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ॥੧॥

ਕੁੰਮੀ ਜਲ ਮਾਹਿ ਤਨ ਤਿਸੁ ਬਾਹਰਿ ਪੰਖ ਖੀਰੁ ਤਿਨ ਨਾਹੀ॥

ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਨੋਹਰ ਸਮਝਿ ਦੇਖੁ ਮਨ ਮਾਹੀ॥੨॥

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ ਚੋ ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ॥

ਕਹੈ ਧੰਨਾ ਪੂਰਨ ਤਾਹੁ ਕੋ ਮਤ ਰੇ ਜੀਅ ਡਰਾਂਹੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਅ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਨ! (ਤੂੰ) ਦਇਆ ਦੇ ਘਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਿਮਰਦਾ? ਜੇ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦੇਸਾਂ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰੇ ਤਾਂ ਵੀ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਕਰੇਗਾ ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਗੇ ਭਗਤ ਜੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਦੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਦਸਾਂ ਜੋਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਛੂ-ਕੁੰਮੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਰੇਤ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਜੀਵ) ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਵੇਖ ਕਿ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦ (ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀੜਾ ਲੁਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ) ਕੁਝ ਖਾ ਸਕੇ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਜੀਵ! ਤੈਨੂੰ ਡਰਨ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਹਿਤਾਬਗੜ੍ਹ ਗੋਲੂਵਾਲਾ ਮੰਡੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਪਿਲੀਬੰਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਨੂਮਾਨਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ੩੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੭ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਜਿਆ: ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ

-ਬੀਬੀ ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਤ ਖਾਲਸਾ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜੋ ਖਾਲਸ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੁਨੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ:

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਏਕੁ ਬਿਨਾ ਮਨਿ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਠ ਭੁਲ ਨ ਮਾਨੈ॥

ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਯਾ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕੁ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿੰ ਨ ਖਾਲਸ ਜਾਨੈ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਮਹਾਂਵਾਕ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੋਚ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੈਵੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਭਾਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤ, ਗ਼ੋਰ, ਮੜੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤੀਰਥ, ਦਾਨ, ਦਇਆ, ਤਪ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਆਦਿ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਣ ਨਾਲ ਉਹ ਨਖਾਲਸ ਤੋਂ ਖਾਲਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਢਾਲਣ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਜਿਸ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਉਹ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਅਸਚਰਜਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਲੇਰ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜਾਂ ਜਦ ਵੀ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਜਹਾਦ ਅਥਵਾ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨਾਅਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੈਨਿਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ, ਬੇਗ਼ਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥਹੀਣਤਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ

*ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸ.ਸੀ.ਸੈ. ਸਕੂਲ, ਮਚਾਕੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ (ਫਰੀਦਕੋਟ) ਮੋ: +੯੧੮੧੪੬੭-੨੨੪੧੧

ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾਇਆ ਹੈ:

ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੇ ਚਾਇ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਯੋਧੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੜਦੇ, ਸਗੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ-ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੁਸ਼ਟ-ਬਲਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਜੂਝਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਏ॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਏਨੀ ਅਹਿਮ ਸੀ ਕਿ ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਲੋਕ ਵੀ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧੇ ਬਣ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੪੨ ਸਾਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਅਦੁੱਤੀ ਵਰਿਆਮ ਅਤੇ ਅਗੰਮੀ ਮਰਦ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ (ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ ਅਤੇ ਕਛਹਿਰਾ) ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਨਾਇਕ ਬਣਾਇਆ:

ਵਹ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਮਰਦ ਅਗੰਮੜਾ ਵਰੀਆਮ ਇਕੋਲਾ।

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ॥ (ਵਾਰ ੪੧:੧੭)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਬਿਦਿਆ ਲਈ ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਭ ਸਤ੍ਰ ਮਰੇ॥

ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈ ਨਹੀਂ ਮੇਂ ਸੋ ਗਰੀਬ ਕਰੋਰ ਪਰੇ॥

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਰਲ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਭਨਾਂ ਧਰਮਾਂ-ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਮਾਨਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਮੂਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ॥

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਵੇਗ

ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਲਿਸ਼ਕਣ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਸੰਘਾਰ (ਖਾਤਮਾ) ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੱਤਾਂ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ) ਤੋਂ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਘਨੰਟੀਆ ਜੀ ਵਰਗੀ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜਿਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਕੋ ਟੇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਜੂਝਣਾ ਹੈ:

ਦੇਹ ਸਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ॥

ਨ ਡਰੋਂ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਅਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ ॥

ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋਂ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋਂ॥

ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ ॥

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਡਲ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਹੈ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਾਵਿ ‘ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਡਰ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਭਾਵਨਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਿਸਾਲ ਖਾਲਸੇ ਰਾਹੀਂ ਸਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ:

ਨਮੋ ਖਗ ਖੰਡੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਟਾਰੰ॥ ਸਦਾ ਏਕ ਰੂਪੰ ਸਦਾ ਨਿਰਬਿਕਾਰੰ॥

ਨਮੋ ਬਾਣ ਪਾਣੰ ਨਮੋ ਦੰਡ ਧਾਰਿਯੰ॥ ਜਿਨੈ ਚੌਦਹੁ ਲੋਕ ਜੋਤੰ ਬਿਥਾਰਿਯੰ॥

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਫੌਰੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਝੱਟਪਟ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਦ ਦੀ ਲੰਮੀ ਵੇਦਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਰਾਹੀਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਾਇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਹਲੀ), *ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੬

ਸ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਘਾ.), *ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾ-ਸੰਸਾਰ*, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੦

ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ (ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਲਿਟਰੇਚਰ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੨੦੧੧

ਖੌਸ ਦਰਪਣ, ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੦

“ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ” ਬੇ-ਸੀਸੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਣੀ

-ਡਾ. ਮਹਿਲ ਸਿੰਘ*

ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ‘ਨਾ ਧੁੱਪੇ ਨਾ ਛਾਵੇਂ’ ਪੁਸਤਕ (੧੯੬੭ ਈ.) ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲਮਕਾਅ ਰੂਪੀ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਕਈ ਸਵਾਲ ਹਨ। ‘ਹਜ਼ੂਰ’ ਕੌਣ ਹੈ? ‘ਹਾਜ਼ਰੀ’ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ‘ਦਾਸਤਾਨ’ ਹੈ? ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੋਰ (ਬੰਨ੍ਹ) ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨੋ-ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਦਾ ਅਮੀਰੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਵਾਲ ਰੂਪੀ ਕੋਡ ਅੱਗੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ (ਡੀ-ਕੋਡ ਹੋਣ) ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ‘ਹਜ਼ੂਰ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ‘ਅੰਤਰਜਾਮੀ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਹੈ।^੧ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੇ-ਸੀਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੀ ਦਰਸ਼ਕ-ਨੁਮਾ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਅਰਥਾਤ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਵਿਥਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਦਾਸਤਾਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਬਿਰਤਾਂਤ ‘ਵ੍ਰਿਤਾਂਤ’ ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਅਨੇ ਹਨ ਹਾਲ-ਸਮਾਚਾਰ ਤੇ ਚਰਚਾ-ਸੰਵਾਦ, ਅਰਥਾਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਐਸਾ ਹਾਲ-ਸਮਾਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਰਚਾ-ਸੰਵਾਦ ਹੋਵੇ।”^੨ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ‘ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ’ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਥੀਮ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ੧੭੫੬ ਬ੍ਰਿਕਮੀ (੧੬੯੯ ਈ.) ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਗਏ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ‘ਖਲਕ-ਏ-ਖੁਦਾ’ ਹੈ। ਭਾਵ ਖਾਲਸਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਈਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਖੁਦਾ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਖੁਦਾਰੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ-ਮੁਖਤਾਰੀ ਵੀ।

*ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੮੫੨੮੮-੨੮੨੦੦

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ (੧੬੯੯ ਈ.) ਦਾ ਅਖੀਰ ਸੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਛਪਣ ਸਮਾਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਅੱਧ (੧੯੬੭ ਈ.) ਹੈ। ਤਕਰੀਬਨ ਪੌਣੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ ਨੇ ਬੀਤੇ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਇਕਮਿਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਕਾਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ 'ਓਦੋਂ' (ਓਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ) ਅਤੇ 'ਹੁਣ' (ਹਾਲੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ) ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।^੩ ਬੰਦੇ ਲਈ ਵੰਗਾਰਾਂ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹਨ। ਇਹ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜੁੱਬਾ (ਹਰਕਤ/ਕਾਂਬਾ) ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ 'ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ' ਲਈ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਵੀ ਖਿਆਲੀ ਜਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਤੱਥ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੁਮੇਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਗਲਪ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀ ਚਿਤ੍ਰਣ ਲਈ ਚੇਤਨਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੇਗ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਤੇਜ-ਤਪ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਭੈਅ ਵੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਭਰਵੇਂ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਲਈ ਸੀਸ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੀਸ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰ ਨਹੀਂ, ਸੀਸ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਗੁੱਝਾ ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਸੀਸ ਭੇਂਟ ਕਰੇ, 'ਸੀਸ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ।'^੪ ਪਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤਾਂ 'ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ' ਵਾਂਗ ਸੀ।^੫ 'ਮੇਰੀ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਾਂ ਸਭ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰੂਪੀ ਨਿੱਜ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਬਹੁਤੇ ਕਵੀ ਵਾਂਗ ਅਜੋਕੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹਾਂ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਖਲਾਅ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦੀ, ਸਹਜਵਾਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲ ਕਵਿਤਾ ਉਦੈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੁਰ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਅਪਵਾਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਹਰੇਕ ਭਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸਦਾ ਗੁੰਜਾਇਸ਼/ਸੰਭਾਵਨਾ

ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਦੂਜੇਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਸਰ ਹੀ ਭਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਮਾਂਦ ਪੈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਛੋਟੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉੱਠਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੇ ਸਰਕਲ ਵਿਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੁਹਜਭਾਵੀ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਫੈਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹੁੰਮਣੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤਹਿਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬੁਲਾਏ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਕੇਵਲ ਬੇਜਾਨ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ (ਕਵੀ) ਉੱਤੇ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਬ੍ਰਿਛ (ਰੁੱਖ) ਦੇ ਮੁੱਢ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੁੱਢ ਤਾਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢ ਦੇ ਛੋਟੇਪਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੈਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ 'ਡੀਕੀ ਨਦੀ' ਵਾਂਗ ਖਾਲੀਪਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਤਿਰਛੀ ਨਜ਼ਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਖੋਖਲੇਪਣ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਸਾਹਵੇਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਸਵਾਲ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧੜ ਉੱਤੇ ਸਿਰ ਦਾ ਦੰਭ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਦੰਭ-ਰੂਪੀ ਸਿਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਮਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਜਨਬੀ ਮਨੁੱਖ ਸੀ। ਇਹ ਲਘੂਤਵ ਦਾ ਸਿਖਰੀ ਤੇ ਤੀਬਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵੇਰਵਾ ਅਜੋਕੇ ਦੰਭੀ ਤੇ ਲਘੂ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਵਿਖਾਵੇ ਵਜੋਂ ਮਰਦ ਬਣਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੁੰਵੇਪਨ ਦਾ ਸੰਨਾਟਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਪੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਰਪਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ-ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਸੱਚ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੀਸ ਦੇ ਤੇਜ ਤਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਪੋਲ (ਖੋਖਲਾਪਨ) ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸੀਸ ਮੰਗਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਕਈ ਸੀਸ ਰੂਪੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸੂਰਜ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੀਸ ਵਿਹੂਣਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿੰਮੋਝੂਣਾ ਵੀ। ਅਖੀਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੰਗ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਅਜਿਹੀ ਮੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਸਭ ਨੇ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪੌੜੀ-ਦਰ-ਪੌੜੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਿਰੰਤਰ

ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਆਧਾਰਿਤ ਕਾਵਿ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਲਘੂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਕਰ ਵੀ। ਫਿਕਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਪਛਤਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਜੇ ਸੀਸ ਵਾਪਸ ਹੀ ਮੋੜ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੀਸ ਅਰਪਨ ਕਰ ਸਕਿਆ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣੀ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਮਲ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਕਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੋਲ (ਖੋਖਲੇਪਨ) ਦਾ ਮੁੜ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਪਖੰਡ ਭੇਂਟ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸਾਹਵੇਂ ਦੰਭ ਦਾ ਖੋਟਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਝੀ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਸੀਸ ਅਰਪਨ ਦੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਮੌਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਧੜ ਉੱਤੇ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਵੈ-ਸੋਝੀ ਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਵੈਮਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤਾਂ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣਨ ਦੀ ਜੁੱਬਸ਼ ਹੈ। ਲੋੜ ਤਾਂ ਮਨੋ-ਮਸਤਕ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੋਲੇਪਣ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ-ਚਿਤ੍ਰਣ ਹੈ। ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਲੋੜ ਹੈ। “ਜਦ ਸੀਸ ਉਗੇਗਾ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਅਰਪ ਦੇਵਾਂਗਾ।”^੬ ਕਵੀ ਬੀਤੇ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਭਵਿੱਖਾਰਥੀ ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰੈਕਾਲੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰ ਪੂਰਾ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਫ਼ਤਗੂ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸੰਵਾਦ ਹੈ। ਇਕ “ਦੁਨੀਆ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵੀ।”^੭ ਕਵੀ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਬਿਧਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। “ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਭਾਗ ਹੈ।”^੮ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਸਵੈ-ਸੋਝੀ ਵੀ ਸਿਰ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਸੰਤਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕਸਾਫ਼ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ

ਨਵੀਂ ਪਰਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਖੀਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਵਾਲ (ਅੰਤ) ਵਿਚ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਸ਼ਕ ਜਵਾਬ ਵੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਲਈ ਅਖੀਰ ਆਪਣੀ ਹੀਣਤਾ ਦੀ ਗਿਲਾਨੀ ਵਿਚ ਜੀਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਰੌਅ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਸੁਖਾਂਤ ਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਲਘੂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਉਦੇਸ਼। ਇਹ ਬੇ-ਸੀਸਿਆਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਲੋੜ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲੇ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਲਈ ਕੁਝ ਅਰਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹਰਕਤ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਾਣੀ-ਜਾਣ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਐਕਸਰੇ ਰੂਪੀ ਤਿਰਛੀ ਨਜ਼ਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਦੀ ਅਸਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਝੂਠ-ਫਰੇਬ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਗੁਰੂ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਸੰਘਰਸ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਣ ਦੀ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਖੁਆਰੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਮੁਖਤਾ ਵਿਚ ਬੇਪਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਮਹੱਤਵ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਹਾਂ-ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਜਿਊਣ ਦੀ ਹੈ। ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਡਰ/ਭੈਅ ਪਰੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਸੀਸ ਦੇਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਆਸਾਧਾਰਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਪਰਖ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੀਸ ਹੀ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਲਈ ਬੇ-ਇੱਜ਼ਤ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਦਲੇਰਾਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੋਣਾ ਹੈ। “ਸੀਸ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਟਿਫ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭੈ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਹਨਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।”^੯ ਇਸ ਨਾਇਕਤਾ ਬਿਨਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਰਿੱਤਰ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀਣ-ਚਰਿੱਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਹਾਰਾਂ ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਜੀਣ-ਥੀਣ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜੂਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਜਿਊਂਦੇ ਹੋਣ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਾਡੀ ਨਿਗੂਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਅਤੇ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਨੇ ਡੱਸ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਵੀ ਦੀ ‘ਮੈਂ’ ਵਾਂਗ ਬੋਲੇ ਹਾਂ। ਕਾਵਿ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਅਕਤੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮੂਹਿਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਾਂ

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸਲ ਅਕੀਦੇ ਵੱਲ ਸਾਡੀ ਪਿੱਠ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਵੀ ਲਈ ਤਾਂ ਜਿਊਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਜੀਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਝੋਰਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮ-ਮੰਥਨ ਵੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਰੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੁਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਨਮੁਖਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰ-ਗੁਬਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚੇਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਨਿਰਜਿੰਦ ਵਸਤ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ। ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਗ ਨਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਹਕੀਕਤ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਤਕ ਅਸਾਂ ਕਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਸੁਪਨਿਆਂ (ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ) ਦੇ ਦੌਰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਚੱਲਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਰੋ-ਪੈਰ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈਆਂ। ਜਿਊਣ ਦੇ ਆਸ਼ਾਭਾਵੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਲਈ ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਰਹਿਤ ਦੌਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਤੱਵ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਨਿੱਜਤਾ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਤਕ ਸਿਮਟ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਪੁੱਠੇ ਗੇੜ ਦੀ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਂ ਲਘੂ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੌਰ ਕਾਰਨ ਕਵੀ ਗੌਰਵਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ “ਕਵਿਤਾ ਆਨੰਦਮਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਹੈ।”^{੧੦}

ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿਹਾੜਿਆਂ (ਗੁਰਪੁਰਬ/ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ) ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਮੰਥਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਰਮਜ਼ ਤੇ ਰਹੱਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਕਈ ਵੰਗਾਰਾਂ ਸਨ, ਅੱਜ ਵੀ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਜਾਂ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ। ਅਸਾਂ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ-ਗੁਰੂ ਪੰਥ’ ਤਕ ਦਾ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਤੇ ਬਿਖੜਾ, ਪਰ ਗੌਰਵਸ਼ੀਲ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਪੰਥਕ ਮਿਜਾਜ ਤਹਿਤ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਾਜ-ਤਖ਼ਤ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ। ਸੱਤਾ ਦੇ ਕਈ ਰਵਾਇਤੀ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜੰਗਲ-ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਅਜਿਹਾ ਗੌਰਵਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੇਵਲ ਨਾਹਰੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਕਦੀ ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਤਹਿਤ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜੇ ਸਨ। ਕੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਾਂ ਜਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ? ਗੁਰੂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ

ਵੀ ਹੈ। ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਚਾਨਣ ਦੇ ਰਾਹ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਦੇ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਾਹ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਨੇ ‘ਸਾਂਝੀਵਾਲ’ ਅਖਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਬੁੱਧ-ਵਿਵੇਕ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਅਣਖੀ ਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਪੂਰਨ (ਗੁਰਮੁਖ) ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਡਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਕਵੀ ਐਸੇ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਤੇ ਅਮਲ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਇਸ ‘ਹਜ਼ੂਰ’ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਤੇ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਪਾਰਗਾਮੀ ਕਾਵਿ (ਕਵਿਤਾ) ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਤਾਜ਼ਗੀ ਰਹਿਣੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਸ ਨੇ ਸਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਦੀ ਚੁੰਬਕ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿੱਧੀ ਸਾਡੇ ਜੀਣ-ਥੀਣ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੇ ਬੇ-ਸੀਸੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਖਿਆਲ ਹੈ। ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰ-ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹੀ ਸਮਝ ਦਾ ਸੂਰਜ ਉੱਦੇ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਨਮਸਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਨਾਲ ਕਵੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਰਲ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਕੇਵਲ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ (ਦਿੱਸਣ) ਵਾਲੀ ਜੂਨ ਭੋਗਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਚੋਣ ਅਸਾਂ ਖੁਦ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਮਹਾਨਕੋਸ਼*, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ ੧੯੯੦, ਪੰ. ੨੫੮
੨. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ, ‘*ਕਹਤ ਸੁਨਤ ਹੋ ਕਥਾ ਬਾਰਤਾ*’ ਜੋਤ-ਜੁਗਤ ਕੀ ਬਾਰਤਾ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੬, ਪੰ. ੧੨
੩. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, *ਨਾ ਧੁੱਪੇ ਨਾ ਛਾਵੇਂ*, ਨਵਚੇਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਦੂਜੀ ਵਾਰ ੧੯੭੫), ਪੰ. ੭੧, ੭੫
੪. *ਉਹੀ*, ਪੰ. ੭੧
੫. *ਉਹੀ*
੬. *ਉਹੀ*, ਪੰ. ੭੫
੭. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ, ‘*ਕਹਤ ਸੁਨਤ ਹੋ ਕਥਾ ਬਾਰਤਾ*’ ਜੋਤ-ਜੁਗਤ ਕੀ ਬਾਰਤਾ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੬, ਪੰ.
੮. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, *ਸਾਹਿਤਆਰਥ*, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ੧੯੯੯ (ਚੌਥੀ ਵਾਰ) ਪੰ. ੯
੯. ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, “*ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ*”, ਵਿਹਾਰਕੀ (ਸੰਪਾ.) ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ, ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੦, ਪੰ. ੬੪
੧੦. ਡਾ. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, *ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਆਧਾਰ*, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ੨੦੦੬ (ਤੀਜੀ ਵਾਰ), ਪੰ. ੧੩

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਮਹੱਤਵ: ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ

-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗਾ'*

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ (ਪਹਿਰਾਵੇ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਰਾਵਿਆਂ ਅਤੇ ਅਕੀਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਅਕੀਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ, ਬਚ, ਕਰਮ ਇਕ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਿਰਧ ਪਾਲਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਕੋਲੋਤਰੀ, ਨਿਰਾਲੀ ਤੇ ਸਰਵੋਤਮ ਘਟਨਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ੧੬੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਵਾਪਰੀ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਦੇ ਪੜਾਅ-ਦਰ-ਪੜਾਅ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ੨੩੯ ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੰਤਵ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਵ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਅਨੋਖੀ ਘਟਨਾ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਯੁੱਗ-ਪਲਟਾਊ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਜੱਥੇਬੰਦਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਮੀ-ਪਛਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।^੧

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ, ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਅੱਗੇ ਉਸਤਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਆਪਣੇ ਕੋਸਾਂ (ਵਾਲਾਂ) ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਕੀ ਕਰਦਾ ਏਂ? ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿੱਲੇ ਘੜਦਾਂ ਹਾਂ! ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੮੩੬੦੬-੧੩੩੮੭

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿੱਲੇ ਹੀ ਘੜਦਾ ਰਹੇਂਗਾ? ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਮਹਾਰਾਜ! ਹੋਰ ਕੀ ਘੜਾਂ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ ਭਾਈ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਘੜਿਆ ਕਰ! ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ। ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਸੀ।

ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਕਥਿਤ ਅਨੁਯਾਈਆਂ (ਮਸੰਦਾਂ) ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਸਰੂਪ ਦਾ ਫਿਰ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਭਾਵ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪੈਣ 'ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ (ਮਸੰਦਾਂ) ਵਿਚ ਵੀ ਕਮੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਕਾਰਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਯੋ ਬਿਚਾਰ।

ਕਰ ਮਸੰਦ ਤਬ ਦੂਰ ਸਬ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਸੰਸਾਰ॥੧੫॥੧੩੧॥^੨

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਛਿੱਬਰ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ:

ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਹੋਈ।

ਧੀਰ ਮਲੀਏ ਰਾਮ ਰਾਈਏ ਮੀਣੇ ਮੰਨੇ ਕੋਈ...

ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵਿਨਿ ਮਸੰਦ ਨ ਜਾਣਿਨ ਮਾਸਾ॥੩੦੦॥^੩

ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਏ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਿਰਾਲੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਖਸ਼ਦਿਆਂ ਰਹਿਤ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛੋਟ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਢਿੱਲ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ *ਰਹਿਤ ਪਿਆਰੀ ਮੁਝ ਕੋ ਸਿੱਖ ਪਿਆਰਾ ਨਾਹਿ* ਕਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੱਸੀ ਰਹਿਤ ਉਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਸੁਣਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰਜਾ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ (ਰਾਖੀ) ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ, ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮ ਤੇ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਭੁੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਰ, ਜੋਰੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜਾਬਰ ਜ਼ਬਰ ਜੰਗ ਖਾਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ

ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਆ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਜਬਰ ਜੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੀ ਨਿਆਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ। ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਬੇ ਕੋ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਮਾਰਬੇ ਕੋ।

ਸੰਕਟ ਨਿਵਾਰਬੇ ਕੋ ਖਾਲਸਾ ਬਨਾਯੋ ਹੈ।^੪

ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾਵਰ ਅਬਦਾਲੀ ਆਇਆ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ। ਜਬਰਨ ਫੜੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਫੌਜ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਅਸੀਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਪਈ ਖਾਲਸਾ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ ਲੋੜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਾਈ ਧੀ-ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ:

-ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਰੂਪੁ ਨ ਪੇਖੈ ਨੇੜ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੪)

-ਦੇਖਿ ਪਰਾਈਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਧੀਆਂ ਜਾਣੈ॥ (ਵਾਰ ੨੯:੧੧)

-ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਇ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਵਖਾਨੈ॥ (ਵਾਰ ੬:੮)

-ਪਰ ਬੇਟੀ ਕੋ ਬੇਟੀ ਜਾਨੈ॥ ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਮਾਤ ਵਖਾਨੈ॥

-ਆਪਨਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੋ ਰਤਿ ਹੋਈ॥ ਰਹਿਤਵਾਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੰਘ ਸੋਈ॥^੫

ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਤਮਾਮ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਰਹਿਤਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰਕ ਨਿਯਮ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਤਿਲਕ, ਜਨੇਊ ਆਦਿ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਲਈ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਏਕਤਾ, ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੱਕਿਆਂ

ਕੀਤਾ। ਰਹਿਤਾਂ ਦੇ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅਹੁਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਾ, ਫੌਜ ਵਾਲਾ, ਬਸ ਡਰਾਇਵਰ, ਡਾਕੀਆ ਆਦਿ ਸਭ ਆਪਣੀ ਵਰਦੀ ਕਰਕੇ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਵਰਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸਟਾਰ ਸਿਵਲ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਐਸ.ਐਚ.ਓ. ਹਾਂ, ਕੋਈ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਰਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਰੂਪ ਰਹਿਤ ਪਹਿਰਾਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਵੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ, ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਗੇ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨਾ। ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ। ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਕਿਹਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ! ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਕਸ (ਚਿਹਰਾ) ਵੇਖਣਾ ਤੇ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥” ਬਲਾਉਣੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਣਗੇ।

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਰਾਹੀਂ ‘ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ’, ‘ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ’ ਤੇ ‘ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ’ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ‘ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ’ ਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਖਾਲਸਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਕੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੇ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ? ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝੀਏ।

‘ਦੀਦਾਰ’ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਦਰਸ਼ਨ, ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਤੱਕਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ। ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਚਿੱਤਰ ਉਸ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹਨ: ਸ੍ਵਨ ਦਰਸ਼ਨ, ਚਿਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੂਪਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਯਕ dr Sn[^੬ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਂਗੇ।

‘ਖਾਲਸਾ’ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਸ਼ੁੱਧ, ਬਿਨਾ ਮਿਲਾਵਟ, ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਮੁਲਕ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਅਥਵਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲੀ ਧਰਮ।^੭ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ’ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ- ਖ਼ਾਲਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਿਲਾਵਟ, ਇਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੀਏ ਸਿੱਖਾਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਦਾ ਨਾਉਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਆਤਮਿਕ

ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰਹਿਣੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।^੮ ਖਾਲਸਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮੌਜ ਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ: *ਖਾਲਸਾ ਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ। ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਕੀ ਮੌਜ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ: ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ। ਖਾਲਸੇ ਮੈਂ ਹਉ ਕਰਉ ਨਿਵਾਸ।* ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਇਕ ਖਾਸ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਥਵਾ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਹੈ।^੯ ‘ਰਹਿਤਨਾਮੇ’ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ *ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜਿਨ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ।*^{੧੦}

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਬਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖਣੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਹਿਤ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ *ਰਹਿਤ ਪਿਆਰੀ ਮੁਝ ਕੋ ਸਿੱਖ ਪਿਆਰਾ ਨਾਹਿ* ਅਤੇ *ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸਰ... ਤਬ ਖਾਲਸ ਤਾਹਿ ਨ ਖਾਲਸ ਜਾਨੈ।* ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਮਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੱਸੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਦੇ ਨਿਹੱਥੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ‘ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ‘ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ *ਨੀਤ ਬਿਧੈ ਭਾਖਤ ਬਚ ਬਡੇ ਅਰ ਭਾਗੇ ਕੋ ਮਗਰ ਨ ਚਢੇ। ਸਸਤ੍ਰ ਹੀਨ ਹੋਇ ਗਹੈ ਸੁ ਸਰਨਾ। ਤਾ ਕੋ ਬਧ ਨਹੀ ਕਰਨਾ।* ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਹੁਕਮ ਸਨ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਰਸਮਾਂ ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨੀਆਂ:

‘ਕਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਗਰਤ ਖਨਾਵਾ। ਅਬਦੁਲ ਖਾਨ ਉਠਾਇ ਪਵਾਵਾ।...

ਪੁੰਨ ਪੰਚਹੁ ਸਰਦਾਰ ਅਨਾਏ। ਪਾਇ ਗਰਤ ਮਹਿ ਸਭਿ ਦਫਨਾਏ।’

ਕਈ ਵਾਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਲੁੱਟ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਕਟਵਾ ਕੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਲੇ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਛਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।^{੧੧} ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖਾਲਸਈ ਲਿਬਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ-ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਨਿਸਚੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਖਾਲਸੇ ਦਾ) ਕੋਈ ਮਤ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਬੜੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਗਰਜ਼ ਉਦਾਸੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਗਦੇ ਰੱਖਿਆ।^{੧੨}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ) ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।^{੧੩}

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਿਆਰੇ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖਾਸ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਕਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮੀਰ ਮੋਮਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਝੱਲਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਅਧੀਨਗੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਟੰਗ ਕੇ ਮੌਤ ਦਾ ਖੌਫ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਨਾ ਡਰਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ: *ਮਨੂੰ ਅਸਾਡੀ ਦਾਤਰੀ ਅਸੀਂ ਮਨੂੰ ਦੇ ਸੋਏ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੂੰ ਵੱਡਾ ਅਸੀਂ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਏ।*^{੧੪} ਇਹ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਨੇ ਇੰਨੇ ਅੱਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲੜ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਅ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਿਆਰੇਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਖਾਲਸਾ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਗਮ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੌਤ ਵੀ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਅਮਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ।^{੧੫}

ਖਾਲਸਾ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਿਆਰੇਪਣ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਰੂਹ ਦੇ ਖੇਤੋਂ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤਨ ਵੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ, ਬਲਕਿ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸੋਧ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ। ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਲਈ ਜੀਵਨ ਸੁਆਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ, ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੫੦.
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਰਚਿਤ, ਸੰਪਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਪੰਨਾ ੩੦.
੩. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੭.
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਰਚਿਤ, ਸੰਪਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਪੰਨਾ ੩੦.
੫. ਰਹਿਤਨਾਮਾ, ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚੋਂ।
੬. ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਪੰਨਾ ੬੨੨.
੭. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੪.
੮. ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਪੰਨੇ ੩੨੨-੨੩.
੯. ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੭੫, ਪੰਨਾ ੨੯.
੧੦. ਰਹਿਤਨਾਮਾ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚੋਂ।
੧੧. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੧੦੮.
੧੨. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੧.
੧੩. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੯.
੧੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੩.
੧੫. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ, ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੬੦.

ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ: ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ

-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ*

ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਅੰਦਰ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੀ ਹਰੇਕ ਸ਼ੈਅ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਰਯਾਦਾ (ਨਿਯਮ) ਅਧੀਨ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੇਵਲ ਵਿਨਾਸ਼। ਅੱਗ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਸਭ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹਨ, ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਕਰੋੜਾਂ ਕੋਹ ਚੱਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਉਲਕਾ ਪਿੰਡ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਰਹਿਤ’ ਅਤੇ ‘ਮਰਯਾਦਾ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ‘ਰਹਿਤ’ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਅਧੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਧ, ਖਾਸ ਜ਼ਬਤ ਅਧੀਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦਸ਼ਾ, ਖਾਸ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।^੧

‘ਮਰਯਾਦਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਰੀਤ, ਰਿਵਾਜ, ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਆਦਿ। ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਨਆਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਯਾਂਦ’ (ਮਰਜਾਦ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, “ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਥਵਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਸੀਮਾ, ਹੱਦ, ਸਮਾਜ ਅਥਵਾ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਨਿਯਮ।”^੨

ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ-ਬੱਧ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੇ ਹੀ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਭਿਅਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੱਸਤ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਮੋਰਤਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਧਾਰ ਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ^੩, ਪਰ ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ।
ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਸਵੀਰ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਘਾਤਤ ਲਈ ਅੰਦਰਲੀ (ਆਤਮਿਕ) ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੰਵਰ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਆਤਮਿਕ/ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰਹਿਤ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਅ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰ-ਰਹਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਚਨ ਹੈ:

ਰਹਤ ਰਹਤ ਰਹਿ ਜਾਹਿ ਬਿਕਾਰਾ॥

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਪਾਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੫)

ਭਾਵ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਪਾਰ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਜੋ ਰਹੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ। ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ *ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ* ਅੰਦਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਨਿੱਤ ਕਰਨੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ੪੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੧੧ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਅੰਦਰ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ:

ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲ (ਗੁਰਦੁਆਰੇ) ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ (ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ) ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ ਕੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਬਚ ਰਹੇ ਉਹ ਆਪ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। . . . ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ

ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਗਾਡੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸੇ ਰਹਿਣੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਲਈ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਪੰਥ' ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਸੌਂਪਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੀ ਵੀ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ 'ਧਰਮ ਪਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ' ਵਾਲਾ ਮਿਸ਼ਨ ਹੁਣ ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ-ਪਰਾਇਣ, ਨਿਰਮਲ-ਚਿੱਤ, ਕਥਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ, ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ, ਸਿਰਲੱਥ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਹਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ। ਜੋ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਖੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾਰਨ (ਮਾਰਨ) ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਤਾਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਸਕੇ।^{੧੩}

ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਘੜਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ-ਮਾਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਭਰੀ। ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਗਠਨ (ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ) ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪੂਰੀ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਖਲਕਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਜਾਮਨ ਬਣਨਾ ਸੀ:

ਖਲਕ ਖਾਲਸੇ ਕੀ ਸਗਲ ਭਵਨ ਚਤੁਰ ਦਸ ਮਾਂਹਿ।

ਖਲਕ ਦੁਖਾਵੈ ਜੋ ਕੋਈ ਹਨੈ ਖਾਲਸਾ ਤਾਂਹਿ।^{੧੪}

ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਸਦੀਆਂ-ਬੱਧੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਰਹਿ ਕੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਸ਼੍ਰੋ-ਮਾਣ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਜਨਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਪਿਛਲੀ ਕੁਲ ਨਾਸ਼, ਕਿਰਤ ਨਾਸ਼, ਕਰਮ ਨਾਸ਼, ਧਰਮ ਨਾਸ਼ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਕੱਕਿਆਂ: ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ,

ਕਛਹਿਰਾ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ- ਕੱਛ (ਕਛਹਿਰਾ), ਕਿਰਪਾਨ, ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੱਖਣੇ, ਕੁਠਾ, ਤਮਾਕੂ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। . . . ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ, ਨਿੰਦਾ, ਚੁਗਲੀ, ਬਖੀਲੀ, ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸਿੱਖ ਸਾਧ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਗਰੀਬ ਦੀ ਪਾਲਣਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰ ਸਦਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਿਨਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਆਪਣੇ ਈਸ਼ਟ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਾ, ਮੜ੍ਹੀ-ਮਸਾਣੀ, ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਉਣਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ, ਸਤਿਸੰਗਤ, Ssqv idvAwDwAiBAw inq kr p^੬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਕੁਰਹਿਤਾਂ^੭ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਕੰਘਾ ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਕਰ ਪਾਗ ਚੁਨੇ ਕਰ ਬਾਂਧਈ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਇਆ। ਸ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਆਚਰਣ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ:

ਸ਼ਰਾਬ, ਤਮਾਕੂ, ਜੁਆ, ਚੋਰੀ, ਜਾਰੀ ਇਨ ਸੋ ਹੇਤ ਨ ਕਰੈ।

ਸੰਗਤਿ ਮੰਦੀ ਸਭ ਪਰਹਰੇ।

ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚਿ ਜਾਵੈ। . . .

ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸਨਾਨ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਵੈ।^੮

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾੜਤ ਸੀ। ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ।^੯ ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ‘ਸਿੰਘ’ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ‘ਕੌਰ’ ਸ਼ਬਦ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੋਈ ਇਸ ਨਵੀਂ ਖਾਲਸਈ ਰਹਿਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਪ੍ਰਸ਼ੋਨਤਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਤਨਖਾਹਨਾਮੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਗ, ਸਾਖੀ ਰਹਿਤ, ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਰਤਨਮਾਲ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਾਬਲ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੜਾ ਸਪਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਾਇ॥

ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਕਾਬਲ ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ ਤੁਸਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ
ਤੁਸਾਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਲੈਣਾ ਕੇਸ ਰੱਖਣੇ, ਇਹ ਅਸਾਡੀ ਮੋਹਰ
ਹੈ, ਕੱਛ (ਕਛਹਿਰਾ) ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ

ਕੜਾ ਹੱਥ ਰੱਖਣਾ, ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕੰਘੇ ਸਉ ਕਰਨੀ, ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਅਭਾਖਿਆ ਦਾ ਕੁੱਠਾ ਮਾਸ ਖਾਵੇ ਨਾਹੀਂ, ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਵਰਤਨ, ਭਾਦਣੀ ਤਥਾ ਕੰਨਿਆ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸੌਂ ਮੇਲ ਨਾ ਰੱਖੇ, ਮੀਣੇ ਮਸੰਦੀਏ ਰਾਮਰਾਈਏ ਕੀ ਸੰਗਤ ਨਾ ਬੈਸੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ, ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜਪਨਾ, ਗੁਰ ਕੀ ਰਹਿਤ ਰਖਣੀ . . . ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। (ਜੇਠ ੨੬, ਸੰਮਤ ੧੭੫੬)^{੯੦}

ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ‘ਰਹਿਤਨਾਮੇ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:-

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤਬ, ਸੁਨਹੁ ਦੇਵ ਗੁਰਦੇਵ।

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੀ ਰਹਿਤ ਕੋ, ਮੋਹਿ ਬਤਾਵਹੁ ਭੇਵ।

ਤਬ ਬੋਲੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਰਲ ਗਿਰਾ ਗੰਭੀਰ।

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੀ ਰਹਿਤ ਜੋ, ਤੁਮਹਿ ਸੁਨਾਵਹੁ ਬੀਰ।

ਪ੍ਰਥਮ ਰਹਿਤ ਯਹ ਜਾਨ, ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕੈ।

ਸੋਈ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅਵਰ ਨ ਪਾਹੁਲ ਜੋ ਲਏ।

ਪਾਂਚ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇਵੈ, ਤਾਂ ਕੋ ਸਿਰ ਧਰ ਛਕਿ ਪੁੰਨ ਲੇਵੈ।

ਪੁਨ ਮਿਲਿ ਪਾਂਚਹੁ, ਰਹਿਤ ਜੁ ਭਾਖਹਿ ਤਾਂ ਕੋ ਮਨ ਮੈ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਰਾਖੈ।^{੯੧}

ਏਸ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੋ ਨੁਕਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਹਿਤ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਹੁਲ ਛਕੇ। ਦੂਸਰਾ ਪਾਹੁਲ ਛਕਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਵੇ। ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਪਾਸੋਂ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਨੇਕੀ, ਦਇਆ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਖੇ। ਜੇ ਇਸ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਤੁਹਮਤ ਲਾਉਣ ਦਾ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ

ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਨੁਸਰਨ ਦੱਸਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਡਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਿਕਲੇ। ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਮਿਠੇ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਪ੍ਰਣ ਹੈ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਣ ਦਾ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਨ ਦਾ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਾਉਣ ਦਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਹੈ ਕਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾਏ। ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ ਅਤੇ ਕਛਿਹਰਾ ਸਿੱਖ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਜਬਤ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਜਾਤੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਤੇ ਜਮਾਤੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਜਬਤ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਨੇਮ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਹਿਤ ਹੀ ਨੇਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰਹਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੀਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਹਿਤ ਨਿਭਾ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।”^{੧੨}

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਘੜੇ ਗਏ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ, ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਕਿਰਦਾਰ ਨੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਇਆ। ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ (ਰਹਿਤ) ਨੂੰ ਪੁੱਗੇ ਹੋਏ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਤੜਕੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਉੱਠੇ, ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ, ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣੇ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਬੀਜਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਉਲਟਾ ਕਾਬਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੰਦੇ ਉਹੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਖੋਟੇ ਸਵਾਦਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਚੱਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।”^{੧੩} ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਬਲਵਾਨ ਸੁਰਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਵੱਡੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਿਕ ਰਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ

ਹੈ। ਇਹ ਜੁਗਤ ਅਪਣਾਅ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ ਹੈ:

ਆਤਮ ਰਸ ਜਿਹ ਜਾਨਹੀ ਸੋ ਹੈ ਖਾਲਸ ਦੇਵ॥

ਪ੍ਰਭ ਮਹਿ ਮੋ ਮਹਿ ਤਾਸ ਮਹਿ ਰੰਚਕ ਨਾਹਨ ਭੇਵ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਹ ਆਤਮ ਰਸ ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ਅਤੇ ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਝੀ ਉੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਜੀਵਨ ਬੇ-ਤਰਤੀਬਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਆਤਮ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣੀ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ:

ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ ਦਯਾ ਛਿਮਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤਿ॥

ਸੀਲ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾ ਨਿਰਬਾਹਿਬੋ ਹੈਬੋ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤ॥

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਲੋਭ ਹਠ ਮੋਹ ਨ ਮਨ ਸਿਉ ਲਯਾਵੈ॥

ਤਬ ਹੀ ਆਤਮ ਤਤ ਕੋ ਦਰਸੈ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਹਿ ਪਾਵੈ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਆਤਮ ਤੱਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮ ਪੁਰਖ, ਜਾਗਤ ਜੋਤਿ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਰਾਧੀ ਬਣਨਾ ਹੈ:

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮਤੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ॥

ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਇਆ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹ ਏਕ ਪਛਾਨੈ॥

ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈ ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ॥

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਸ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਰਹਿਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜਾਗਤ ਜੋਤਿ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਹੈ।
੨. ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਬਰਾਂ, ਮਤੀਆਂ, ਮੱਠਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ।
੩. ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ।
੪. ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ) ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਜੋਤਿ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿਤਵਾਨ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਰਹੇਗਾ, ਰਹਿਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਰਹੇਗਾ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਉਸ

ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਗੀ:

ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ॥ ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਸਾਰਾ॥

ਜਬ ਇਹ ਗਹੈ ਬਿਪਰਨ ਕੀ ਰੀਤਿ॥ ਮੈ ਨ ਕਰਉ ਇਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਤ॥

(ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸੋ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸਬੰਧੀ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਰੋਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਣ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਆਦਿ ਕਰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਵੱਧ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿਰੋਇਆ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਤਗੜਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ (ਕੰਮਾਂ) ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਆਚਰਨ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਮਨ ਆਸ਼ਰਿਤ ਹਨ। ‘ਮਨ’ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਚੰਚਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਲੱਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਤਵਾਜਨ ਵਿਗਾੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਚਲ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਆਦਰਸ਼ ਕੌਮ ਜਾਂ ਨਿਆਰਾ ਪੰਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੁਝ ਸੰਵਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋੜ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਪੰਥ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਵਿਵਹਾਰ ਹੀ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰੂਪੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਹਠੀਲੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਨੇਕੀ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਨੇ ਉਕਤ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਿੱਖ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਰਹਿਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਨਿਤਨੇਮ, ਸਿਮਰਨ, ਸੰਗਤ ਆਦਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਰਹਿਤਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇਸ਼/ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜਿਸ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਗੇ, ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਸਦਕਾ ਹਰ ਥਾਂ ਮਾਣ ਪਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹਾਸਲ ਰਹੇਗੀ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਥਾਹ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ,

ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਬੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ।^{੧੪}

ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵੇਸਲਾਪਨ ਵੀ ਆਇਆ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਸਦਕਾ ‘ਗੁਰੂ-ਪੰਥ’ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਲੱਗਭਗ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਅਥਾਹ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਪੰਥਕ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੀਏ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤਤਲੇ, *ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੱਤਸਾਰ*, ਪੰਨਾ ੧੬੭.

੨. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਪੰਨਾ ੯੫੩, ੯੫੫.

੩. *ਭਗਉਤੀ ਰਹਤ ਜੁਗਤਾ*॥ . . . ਪੰਨਾ ੭੧.

੪. ਸੈਨਾਪਤਿ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ*, (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੮, ਪੰਨਾ ੨੩, ੨੪

੫. ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਲ, *ਗੁਰਕੀਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੬, ਪੰਨਾ ੨੪੯

੬. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, *ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ*, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ੨੦੧੧, ਪੰਨਾ ੮੮੨

੭. (ੳ) *ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਅਦਬੀ*।

(ਅ) *ਕੁੱਠਾ ਖਾਣਾ*।

(ੲ) *ਪਰ-ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਗਮਨ (ਭੋਗਣਾ)*।

(ਸ) *ਤੰਬਾਕੂ ਦਾ ਵਰਤਣਾ*।

੮. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, *ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ*, (ਸੰਪਾ.) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੫, ਪੰਨਾ ੧੫੪

੯. ਸਾਡੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਸ਼ਬਦ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਰਹਿਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਇਹ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰਬੰਸ ਦਾਨੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਨਾ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਸ਼ੋਭਦਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾਈ ਹੈ।

੧੦. ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਰੂਰ ਵਾਲੇ, *ਕੇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ*, ਪੰਨਾ ੧੬੫-੬੬.

੧੧. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, *ਰਹਿਤਨਾਮੇ*, ਪੰਨਾ ੪੮.

੧੨. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, *ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ*, (ਪ੍ਰਕਾ.) ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੮੮, ੧੯੩

੧੩. ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, *ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ*, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੧

੧੪. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਲਜ਼ਨ, *ਦਰਪਣ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ*, ੨੦੦੬, ਪੰਨਾ ੧੯

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰ

-ਸ. ਰਾਜਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨੨ ਦਸੰਬਰ, ੧੬੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਕੁੱਖੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਾ-ਕਮਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣ ਕੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹਿੱਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤੋਰਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ, ਮੀਣਿਆਂ ਤੇ ਧੀਰ ਮਲੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਾਰਨ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗੰਮੀ ਗਰਜ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਬਖਸ਼ੀ। ੧੬੯੯ ਈ. ਵਿਚ ‘ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ’ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਕਲਮ ਫੜੀ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਤੇਗ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ੧੪ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਤੋਰਿਆ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਉਮਰ ੭- ੯ ਸਾਲ) ਦੀ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਹੋਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੰਢਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੦੮ ਈ. ਨੂੰ ‘ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ’ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ’ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਕਰ ਕੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਕੇਵਲ ੪੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਆਯੂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਯੁੱਗ-ਪਲਟਾਉ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਸਦੀਵਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ੧੬੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਨ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ, ਮਾੜੇ ਅਨਸਰਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ। ਮੋ: +੯੧੯੪੬੪੬-੫੩੮੮੩

ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਲਈ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰਨੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹਨ ਭਾਵ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਇਹ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਹਨ: ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕਛਹਿਰਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦਾ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਰੱਬੀ ਦਾਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਕਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ-ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧. ਕੇਸ:- ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉੱਪਰ ਖੜਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਟੱਲ ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੇਡ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣਾ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲਾਗੂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੇਸ ਰੱਬੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਜੇਕਰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਤਾਂ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੇਸ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੀ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੇਸਾਂ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਕੇਸ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਕਾਰ ਹੈ। ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੋਹਰ' ਆਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੇਸ ਹਨ, ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ

ਨਿਸ਼ਾਨਿ ਸਿੱਖੀ ਈਂ ਪੰਜ ਹਰਫ ਕਾਫ। ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਬਾਸਦ ਈਂ ਪੰਜ ਮੁਆਫ।

ਕੜਾ, ਕਾਰਦੋ, ਕਾਛ, ਕੰਘਾ ਬਿਦਾਂ। ਬਿਨਾ ਕੇਸ ਹੇਚ ਅਸਤ ਜੁਮਲਾ ਨਿਸ਼ਾਂ।^੧

ਸਮੁੱਚੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ ਝਲਕਾਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਲੰਮੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁਖ 'ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੰਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਜੋ

ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੇ-ਭਰੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲ, ਫਲ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਝੁਕੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਹਰ ਪਲ ਉੱਠਦੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਕੇਸਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਕਤਰੇ ਜਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਛੋਹ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਸਾਉਂਦਾ ਹਾਂ...। ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਫੰਬਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਿਣਗ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਜੀਵਨ ਛੋਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ।”^੨ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਸਾਨੂੰ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਢੇਰੇ ਦੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੰਘਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਕੇਸ ਲਿਪਟੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਲਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਹਨ:

ਦੀਨ ਦੁਨੀਆ ਦਰ ਕਮੰਦਿ ਆ ਪਰੀ ਕੁਖਸਾਰਿ ਮਾ।

ਹਰ ਦੋ ਆਲਮ ਕੀਮਤਿ ਯੱਕ ਤਾਰਿ ਮੁਇ ਯਾਰਿ ਮਾ।^੩

ਲੰਬੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੌਰਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀ ਜਿਵੇਂ: ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ, ਈਸਾ ਮਸੀਹ, ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ, ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਕੋਸਾਧਾਰੀ ਸਨ। ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਟਾਉਣਾ ਆਪਣੇ ਲਾਸਾਨੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਖੇੜੇ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਤਨ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹਾਂ।

੨. ਕੰਘਾ:- ਇਕ ਕਕਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਘਾ ਹਰ ਪਲ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘੇ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ। ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧ, ਯੋਗੀ ਆਦਿ ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ-ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਲੰਮੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਤਿਆਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੰਘਾ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜਟਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਕੇਸ, ਆਲਸ ਅਤੇ ਢਿੱਲੜਪੁਣੇ ਦਾ

ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਘੇ ਦੁਆਰਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਸੁਲਝਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਕੰਘੇ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰੂਪੀ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੱਤ ਸੁਲਝਾਵੇ। ਸਿਰ ਦੇ ਤਾਲੂਏ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੰਘਾ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹਸਤ-ਕਮਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੩. ਕਿਰਪਾਨ:- ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹਸਤ-ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਰਪਾਨ ਬਣੀ। ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਹੈ, ਤਲ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਬਿਬੇਕ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਸਾਧਾਰਨ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਹੈ ੭੧੨ ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੪੭ ਈ. ਤਕ (੧੨ ਸਦੀਆਂ) ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਰਤ ਇਸੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਸਦਕਾ ਕਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲੁੱਟੀਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ, ਗੌਰੀ, ਬਾਬਰ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਨ-ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀ, ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਤੇਗ ਦਾ ਬਲ ਖੋਹ ਕੇ ਨਿਹੱਥਾ, ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿਰਪਾ+ਆਨ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਗ਼ਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਕਿਰਪਾਨਧਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਨ-ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਚੁੱਕਿਆ ਹਥਿਆਰ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਸਤਰ ਹਿੰਸਾ ਤਦ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ। ਕਿਰਪਾਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤਕ ੨੩੯ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਮੰਥਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਪਾਨਧਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਸੰਸਾਰਕ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ (ਜਿੱਤ ਦੀ ਚਿੱਠੀ) ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਅਤੇ ਉਪਾਅ ਹਾਰ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੁੱਠ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ:

ਚੁ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਹ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜਸਤ॥

ਹਲਾਲਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ॥

(ਜਫਰਨਾਮਾ)

ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਮੂਕ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਅਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੋ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ੧. ਧਰਮ ਰੱਖਿਆ ੨. ਗ਼ਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਤੇ ਸਵੈ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਸ਼ੀਰ ਧਰਮ-ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉੱਪਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ੧੪ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਿਆ ਅਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਇੰਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਦਕਿ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੰਸਾਰਕ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਪੱਤ ਤੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਲਈ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਬਹੁ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਸਤਰ-ਹੀਣ ਮਨੁੱਖ ਭੇਡ-ਬੱਕਰੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਨ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਬਿਨਾ ਤੇਗ ਸਸਤਰੰ ਨਰੰ ਭੇਡ ਜਾਨੇ। ਗਹੋਂ ਕਾਨ ਤਾ ਕੋ ਕਿਤੇ ਲੈ ਸਿਧਾਨੇ।^{੧੭}

ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਕਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਕਰਦ (ਚਾਕੂ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਚੀਰਨਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ 'ਤੇ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਸੋਧਣਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲੁਟੇਰੇ, ਡਾਕੂ, ਚੋਰ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਮ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਅਮਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫਪ੍ਰਸਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਵਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਤਲਵਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

੪. ਕੜਾ:- ‘ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ’ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਦਾ ਚੌਥਾ ਕਕਾਰ ਹੈ- ‘ਕੜਾ’। ਇਹ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੜਾ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਹਰ ਪਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੱਥਕੜੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅਨੈਤਿਕ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਵਕਤ ਵਰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਹਾਗਣ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ- ਚੂੜਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ (ਹੁਕਮ) ਵਿਚ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਹੈ, ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਾਂ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਬੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੜਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਿਆਂ ਇਉਂ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਹਰ ਪਲ ਫੜਿਆ ਹੋਏ। ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੜਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਕੜੇ ਦੇ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸੰਮਿਲਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਮੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ”।^੫

੫. ਕਛਹਿਰਾ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਛਹਿਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਤ-ਸਤ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰ ਅਤੇ ਨਿਚੋੜ ਹੈ ਕਿ:

ਸਚੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੨)

ਭਾਵ ਸੱਚ ਦੀ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਹੈ। ਕਛਹਿਰਾ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜਤ-ਸਤ ਦੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਛਹਿਰਾ ਲੱਕ ਤੋਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਤਨ ਨੂੰ ਢਕਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਭਾਵ ਆਚਰਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲੈਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਧੋਤੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਚੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਵੀ ਔਖੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹਿੱਤ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਛਹਿਰੇ ਨੂੰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੰਦਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖੇ, ਜਿਵੇਂ: ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ, ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਕਛਹਿਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ, ਚੁਸਤੀ ਅਤੇ ਫੁਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਅਚਾਰ (ਨੈਤਿਕਤਾ) ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਵੋਤਮ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨੰਗੇਜਵਾਦ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਪੂਰਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਭਿਅਕ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਕਛਹਿਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਭਿਅਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਸਾਰ:- ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਥਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ-ਨਿਰਭੈਤਾ, ਦੇਗ-ਤੇਗ, ਭਗਤੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਉੱਪਰ ਗੌਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਤਮ-ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਤਨ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਬਲ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗ਼ਲ, ਫਿਰ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਅਗਿਆਨਤਾ-ਵੱਸ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਸਮਝਣਾ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਸੱਚ, ਅਮਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਿੱਬਤਾ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਹਿੱਤ ਖੇਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾੜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਹਿੱਤ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾੜ ਲਗਾਈ ਹੈ। ਕੇਸ ਰੱਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਕੰਘਾ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਕਿਰਪਾਨ ਧਰਮ, ਸਵੈ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ-ਮਜ਼ਲੂਮ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ, ਕੜਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਅਤੇ ਕਛਹਿਰਾ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, *ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ*
2. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), *ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ*, ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ, ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ ੨੦੦੭, ਪੰਨਾ-੪੦
3. *ਸ਼ੇਅਰ*, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ,
4. ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰਬਿਲਾਸ* ੫: ੧੦
੫. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, *ਪੰਜ ਕਕਾਰ: ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ*, ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ, ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ ੨੦੦੭,

ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਕੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਢਾਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ

-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਮੈਂ ਢਾਬ ਹਾਂ!

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ!!

ਅੱਜ ਦਾ ਜੁਗ ਮਸ਼ੀਨੀ ਜੁਗ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਭੈਣ, ਭਰਾ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ-ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਕੋਈ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਿਰਫ਼ ਮਤਲਬ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਂ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਨਾਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤੇ-ਦੋਹਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਯਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਈ ਕੋਲ ਏਨਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਕਿੱਥੋ? ਸੋ ਅੱਜ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪ ਹੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ—

ਮੈਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ।

ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਦਸੰਬਰ ੧੭੦੪ ਈ. ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਹੁਆਂ ਦਾ ਪਾਜ ਉਧੇੜਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ।

ਕਸਮਾਂ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀ ਵਹੀਰ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੱਛਾ ਕਰੀ ਆਉਂਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਦਾ ਦਬਾਅ ਵਧ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੱਤ ਦੀ ਠੰਡ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਸਰਸਾ ਵੱਲੋਂ ਹੜ ਨਾਲ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਭਿਆਨਕ ਦਲਦਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਸਰਸਾ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਕੇ ਨਿੱਤਰੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਠੰਡਾ ਯਥ ਪਾਣੀ, ਫਿਰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਲੈ ਕੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਗੰਗੂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਰੋਪੜ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ, ਜਿੱਥੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਗੰਗੂ ਦੇ ਗ਼ਦਾਰੀ ਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧੩ ਪੋਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੀਹਾਂ 'ਚ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਅੱਤ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ, ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਖੜ੍ਹੇ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹੀ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੁਝ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਠੰਡੇ ਖੂਨੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਦਲਦਲ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਅਮੁੱਲਾ ਸਾਹਿਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਸਭ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਆਣ ਡਟੇ। ੮ ਪੋਹ ਨੂੰ ਘਮਸਾਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਹੌਂਸਲੇ ਸੰਗ ਜੁਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਤੇ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉਹ ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਆਲਮਗੀਰ, ਰਾਏਕੋਟ, ਲੰਮੇਜੱਟਪੁਰਾ, ਤਖਤੂਪੁਰਾ, ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੀ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੇਰੇ ਤਪਦੇ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਠਾਰ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ, ਮਹਾਂਬਲੀ ਯੋਧੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਨੀਲੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਵਾਰ ਦੇ ਸੀਸ ਉੱਪਰ ਸੁਹਣੀ ਦਸਤਾਰ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼

ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ, ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਡਲ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਕਲਗੀ, ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ ਸਾਂ।

ਉਧਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ 'ਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਪਾਪ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਡਰਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਤੌਖ਼ਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੁਣੇ ਆਏ ਕਿ ਆਏ ਅਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ, ਧੜ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਮਾਰਨਗੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਪਾਪ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਏ-ਜੀਅ ਫੜ ਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਵੱਢ ਕੇ ਲੈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਣਵੀਂ ਫੌਜ ਚੁਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਾਪੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਿਮਾਣੀ (ਧਰਤੀ) ਕੋਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸ ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗ ਲਈ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਣ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਸੈਨਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿੱਤ ਉਸੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਚੰਗੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਜਾਣੀ, ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲਈ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਦਾ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਵਾਂਗ ਵੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ ਰੇਤ ਦਾ ਇਕ ਉੱਚਾ ਟਿੱਬਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਾਰੀ ਕਿੱਲਤ ਸੀ। ਬਾਰ੍ਹਾਂ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕੋਹ ਤਕ ਮੇਰੇ ਸੀਤਲ ਜਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਦਾ

ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੋਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੱਖ-ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਦਾ ਲਾਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਲਿਆ। ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੋਮਾ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਫਤਿਹ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਵਾਲੇ ਪਾਪੀ ਤੋਂ ਗਿਣ-ਗਿਣ ਕੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਾਪੀ ਅੱਜ ਇੱਥੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਜੋ ਕਲਗੀਧਰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਧੰਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਸਾਂ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਵੈਰੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਉਸ ਕਲੰਕ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਹਿਣੀ! ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਲਮੂਹੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਪਣ! ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਰਤੀ 'ਚ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਤੇ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਰੇਤਲੇ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਧਰਤੀ ਹੋ ਗਈ, ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਕ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਬਹਾਦਰ, ਸਿੰਘ ਯੋਧੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਧੰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਟ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮੇਰੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਤਕ ਜ਼ਾਲਮ ਫੌਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਰੂਪੀ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੇ ਬਾਬੂਦੀ ਗਰਮ ਰੇਤੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਲੂਹ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਫੌਜ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ, ਪਾਪੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ-ਮਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ

ਅਜਿਹੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਐਸੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭਰ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇਗੇ ਮਿਆਨਾਂ 'ਚੋਂ ਧੂਹ ਲਏ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਹੱਕੀ-ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੱਪਣੀ 'ਚ ਨੱਕ ਡੋਬ ਕੇ ਮਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੱਥ ਸੂਰਮਿਆਂ ਅੱਗੇ ਠਹਿਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸੋ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝੀ।

ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ' ਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਦਰਬਾਰ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਘਟਨਾ ਭਾਵੇਂ ਮਈ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਸੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਈ, ਜੂਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਿੱਲਤ ਸੀ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਸੋ ਕਈ ਸਮਝਦਾਰ ਪੰਥ-ਦਰਦੀਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਾਘੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਾਂਗੀ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ, ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੌਰਵਮਈ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖੋ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ! ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਹ ਤੱਕ ਰਹੀ ਆਂ!

ਫਤਿਹ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪੰਛੀ ਝਾਤ ਪਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਜੰਮੂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪੁਣਛ ਖੇਤਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ 'ਚ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੬੭੦ ਈ. 'ਚ ਰਾਮਦੇਵ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਬਚਪਨ 'ਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਲਗਨ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗਲੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਉਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹਿਰਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿਰਨੀ ਤੇ ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਮ ਤੋੜ ਗਏ-ਨਰਮ ਦਿਲ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਾਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ, ਤੀਰ ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਲਾਹ, ਫਕੀਰੀ ਬਾਣਾ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਦਿਆਂ ਹੀ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਢਲਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਤਰੀਕੇ ਭਾਲਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਸੁਭਾਅ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ, ਯੂ.ਪੀ ਆਦਿ ਦਾ ੭ ਸਾਲ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਾਨਕੀ ਦਾਸ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸਾਧ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮਨ ਕਾਬੂ ਨਾ ਆਇਆ ਭਾਵ ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਭਾਰਤ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦਾ-ਭੌਂਦਾ/ਭਟਕਦਾ ਮਨਵਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨੰਦੇੜ 'ਚ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਬੈਰਾਗੀ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਬਣਾ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਭੁੱਲੇ-ਭਟਕੇ ਲਾਚਾਰ, ਲੋੜਵੰਦ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ, ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨ-ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਆਤਮਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਲਛਮਣ ਦੇਵ-ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਡੇਰਾ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਚੇਲੇ ਥਾਪ ਲਏ, ਆਏ-ਗਏ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਤੇ ਉਲਟਾ ਦੇਣਾ-ਇਹ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸਫਰ ਬੜਾ ਕਲਾਤਮਕ ਹੈ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ੧੮ ਸਾਲ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੰਦੇੜ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਪ-ਤੇਜ,

*ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ।

ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸੀ। ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਨੋਆਸਥਾ 'ਤੇ ਉਹ ਫਤਿਹ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਮਹੰਤ ਜੈਤ ਰਾਮ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦੱਖਣ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ੧੭੦੮ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਸਮੇਤ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਮਾਧੋਦਾਸ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ? ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆਮ ਵਾਂਗ ਪਲੰਘ ਉਲਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਭ ਅਸਫਲ। ਕਈ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਮਨ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਤੇ ਮੌਤ 'ਤੇ ਵੀ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੋਦੜੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਨੈਣ ਨੀਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਸੁਆਮੀ ਬਖਸ਼ ਲਵੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ 'ਬੰਦਾ' ਹਾਂ। ਜੀਵਨ ਲਕਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਜੁੜ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕੇ ਖੁਦ ਵੀ ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਰ ਮੌਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਥਕ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ, ਫਤਿਹ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤੋੜੀ ਹੋਈ ਕਮਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਕਮਾਨ ਤੇ ਫੌਲਾਦੀ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੈਂ-ਹੁਣ ਤੂੰ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੂੰ ਠੱਲਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ-ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਖੂਨੀ ਹਨੇਰੀ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਫਤਿਹ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ। ਜਦ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ, 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ'-'ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਂ ਤੈਨੂੰ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। 'ਗੁਰੂ-ਪੰਥ' ਤੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤਕ ਪਾਬੰਦ ਰਿਹਾ। ਬੰਦਾ-ਬੰਦੇ-ਬੰਦਗੀ ਸ਼ਬਦ 'ਚ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਹੀ ਬੰਦਗੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਤਦ ਹੀ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਬੰਦਗੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਥਨ ਹਨ:

- ਬੰਦੇ ਬੰਦਗੀ ਇਕਤੀਆਰ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੮)

- ਕਰਿ ਬੰਦੇ ਤੂ ਬੰਦਗੀ ਜਿਚਰੁ ਘਟ ਮਹਿ ਸਾਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੪)

ਘਰ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਦਿਆਂ ਹੀ 'ਬੰਦਗੀ' ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਬੰਦਗੀ ਗੁਰਮਤਿ

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲ ਉੱਠਿਆ, ਹੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ! ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਦਾਸ, ਗੁਲਾਮ, ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਹੇ ਮਾਲਕ ਸੁਆਮੀ ਤੇਰੀ ਕੀਰਤੀ ਹੀ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਹਮ ਮਸਕੀਨ ਖੁਦਾਈ ਬੰਦੇ ਤੁਮ ਰਾਜਸੁ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ‘ਬੰਦੇ ਚਸਮ ਦੀਦੰ ਫਨਾਇ’, ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚ:

ਬੰਦੇ ਖੋਜੁ ਦਿਲ ਹਰ ਰੋਜ ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੭)

ਬੰਦੇ ਦੀ ਭਟਕਣਾ-ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ-ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾ, ਧਮਕਾ, ਭਟਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਦੇ ੪ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ ਕੱਢ ਕੇ ਮੂੰਹ ‘ਚ ਪਾਇਆ, ਬੋਟੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਰੋ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ‘ਤਨ-ਮਨ’ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਸੀ:

ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜਲਿ ਫੇਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ‘ਚ ਇਕ ਲਾਈਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ : ਬੰਦਾ ਲਾਗਯੋ ਤੁਰਕਨ ਬੰਦਾ - ਇਸ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ‘ਬੰਦਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਅਮਰ ਵੇਲ ਜੋ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ‘ਤੇ ਪਲਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਨਿਚੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਅਮਰ ਵੇਲ ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਰਸ ਸੁਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸੂਰਮਾ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ, ਦਗਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ: ਰਣਿ ਰੂਤਉ ਭਾਜੈ ਨਹੀਂ ਸੂਰਉ ਥਾਰਉ ਨਾਉ... ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਚਨ ਦਾ ਬਲੀ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਆਇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਜੂਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਤੱਕ ਕੇ ਵੀ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੌਤ ‘ਤੇ ਵੀ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤਿ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਥਕ ਸੇਵਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਥਾਪੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ‘ਚੋਂ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕੇਸਰੀ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾ ਕੇ ‘ਫਤਿਹ ਦਿਵਸ’ ਮਨਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ 'ਚ ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੋਨੀਪਤ, ਸਮਾਣਾ, ਘੁੜਾਮ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਕਪੂਰੀ ਤੇ ਸਢੌਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੨ ਮਈ, ੧੭੧੦ ਈ. ਚੱਪੜਚੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਲਹੂ-ਡੋਲਵੀਂ ਜੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ੧੪ ਮਈ, ੧੭੧੦ ਈ. ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੈਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਹੈਦਰੀ ਝੰਡੇ ਉਤਾਰ, ਕੇਸਰੀ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਪੰਥਕ-ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ। ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮੁਹੰਮਤ ਕਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਲੋਹਗੜ੍ਹ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਖੂਨੀ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੀਆਂ ਪਰਸਪਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸਿੱਕਾ, ਮੋਹਰ ਤੇ ਕੈਲੰਡਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਰਥ, ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਕਰੇ ਗਏ:

ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਬਰ ਹਰ ਦੇ ਆਲਮ ਤੇਗਿ ਨਾਨਕ ਵਾਹਿਦ ਅਸਤ

ਫਤਿਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਿ-ਸ਼ਾਹਾਨ ਫਜਲਿ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ

ਉਸ ਦੀ ਮੋਹਰ ਵੀ ਪੰਥਕ ਸਰੂਪ ਦੀ ਫਤਿਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਸੀ :

ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਿਹ ਓ ਨੁਸਰਤਿ ਬੇ-ਦਿਰੰਗ

ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬ-ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੁਗਲੀਆ ਸੰਮਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ 'ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਤ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ 'ਚ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲੀ, ਸਿੱਖ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗੇ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹੈ, ਫਤਿਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹੈ। ਯਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ੬ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ, ਹੋਂਦ, ਹਸਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖੇਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਖੇਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ 'ਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਝੰਡੇ ਗੱਡੇ। ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੋਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠੇ :

ਭੂਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ, ਮੁਗਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ।

ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਰਮ, ਨਸਲ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ, ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖੜੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਸਭ ਦਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। *ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ* ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਮਲ 'ਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਾਈਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵੀ ਸੀ, ੧੫੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ੭ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੧੫ ਈ. ਨੂੰ ੮ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੮ ਮਹੀਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਤੇ ਈਸਾਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇਤਨੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਉਦਾਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੌ-ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਡੋਲ ਜਾਣ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਟੱਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ੧੭੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾਉਣ 'ਚ ਸਿੱਖ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਰੱਤ ਦਾ ਤਿਹਾਇਆ ਰਾਖਸ਼ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਨਾਇਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਅਦੁੱਤੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਵੀ ਸੀ।

‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ‘ਪੰਥ ਲਈ ਜੂਝਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਕਦੇ ਹੰਭਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੌਤੋਂ ਡਰ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਬੱਚਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਿਖਰੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਫਤਿਹ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੭੦੪ ਈ. 'ਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ 'ਚ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਮੌਤ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਤੰਤਰ ਸਿੱਖ ਸੋਚ, ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਫਤਿਹ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਦ ਅਸੀਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਦਰਵੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਥਾਪੜਾ ਦੇ ਫਤਿਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲਾਂ ਕਰ ਮੌਤ 'ਤੇ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਨ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਫਤਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ:

ਫਾਹੇ ਕਾਟੇ ਮਿਟੇ ਗਵਨ ਫਤਿਹ ਭਈ ਮਨਿ ਜੀਤ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਤੇ ਥਿਤ ਪਾਈ ਫਿਰਨ ਮਿਟੇ ਨਿਤ ਨੀਤ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫੮) ■

ਮਹਾਂਕਾਵਿ ‘ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ’ ਦਾ ਪਾਠ-ਮੂਲਕ ਅਧਿਐਨ

—ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ*

ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਸੌ ਬਾਈ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੀ ਕਥਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ‘ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ’ (ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ) ਕਹਿ ਗਏ। ਸੋਢੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੜੱਪਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਰੋਹ ਅੱਗੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ।

ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੱਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਅਗਲਾ ਗੁਰੂ ਨਗਰ ‘ਬਕਾਲੇ’ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।

ਸੋਢੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਬਕਾਲੇ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਸੰਤ ਬਣ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨਾਂ ਦਾ ਸੋਢੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੀਹਾਂ ਮਸੰਦ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫਿਰ ਧਮਕੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ (ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ) ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨਾ ਮੰਨੇ।

ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਵਪਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬੇੜਾ ਹਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖੀ। ਉਸ ਦਾ ਬੇੜਾ ਮਾਲ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ੀ ਅਮਲੇ ਸਮੇਤ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬੰਨੇ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੁੱਖਣਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਬਕਾਲਾ ਨਗਰ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਸੋਢੀ ਬਾਬੇ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੰਗਤ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਡਾਕ. ਕਰਹਾਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ।
ਮੋ: +੯੧੯੯੮੮੮੬-੫੩੬੫੬

ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸੰਗਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾਵਾਂ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਅਤੇ ਸੌਗਾਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ।

ਧੀਰ ਮੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੈਰ ਲਈ ਗਏ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ੀਹੋਂ ਮਸੰਦ ਨੇ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨ ਦਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਸ਼ੀਹਾਂ ਮਸੰਦ ਅਤੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆ ਗਏ। ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਸੌਗਾਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਇਹ ਘਟਨਾ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਸਮੇਤ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਮਾਨ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਧੀਰ ਮੱਲ ਪਾਸ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਉਹ ਬੀੜ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੀਰ ਮੱਲ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਸੋਢੀ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਕਾਲੇ ਨਗਰ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਡਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਜੰਦਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਆਪ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ (ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ) ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਜੰਦਰੇ ਤੋੜ ਕੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਅਨੁਸਾਰ:

ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਬੀਬਾ ਸੁਣ

ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਵਿਖਾਈਏ ਨਾ।

ਜਿਵੇਂ ਯਾਰ ਰੱਖੇ ਤਿਵੇਂ ਰਾਜੀ ਰਹੀਏ ਰਜਾ ਵਿਚ

ਮੰਦੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਦਿਲ ਦੇ ਵਸਾਈਏ ਨਾ।

ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਮਾਣ-ਤਾਣ, ਹਾਣ-ਲਾਭ ਸੋਚੀਏ ਨਾ

ਇੱਜ਼ਤ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇ ਆਈਏ ਨਾ। (ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ, ਪੰਨਾ ੪੯)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੋਂ ਵੱਲੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਵੱਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਕਾਲੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਗਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਮਾਖੋਵਾਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਂ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਅਤੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਗੱਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਹ ਧਮਧਾਨ, ਕੈਥਲ, ਥਾਨੇਸਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਕੋਲ ਪ੍ਰਯਾਗ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪ੍ਰਯਾਗ ਵਿਚ ਰਹੇ:

ਏਥੋਂ ਮਥੁਰਾ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੰਸ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਪਾਸ

ਏਟਾ ਆਗਰਾ ਕਾਨਪੁਰ ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਕਰ ਵਾਸ।

ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਤਾਰਦੇ ਤੀਰਥ ਰਾਜ ਪ੍ਰਯਾਗ

ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੰਗਤ ਲਾਏ ਭਾਗ

(ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੫)

ਪ੍ਰਯਾਗ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗਯਾ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਪਟਨੇ ਗਏ। ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਲਸ ਰਾਇ ਜੌਹਰੀ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ) ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ। ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਵੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਲੱਗ- ਅਲੱਗ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਬੋਧੀਆਂ, ਜੈਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ:

-ਏਸ ਪਾਟਲੀਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਈ ਡਿੱਠੇ ਹਨ ਖੇਲ

ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਏਸ ਥਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ

ਹਿੰਦੂ ਜੈਨੀ ਬੋਧ ਸਭ ਆਏ ਏਸ ਸਥਾਨ

ਰਹੇ ਸਿਖਾਂਦੇ ਏਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਰਸ਼ਨ ਗਿਆਨ

(ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੦-੭੧)

-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਪਟਨਾ ਅਖਾੜਾ ਸੀ

ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਏਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪਾੜਾ ਸੀ

ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਏਸ ਥਾਂ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸੀ।

ਕਈ ਖੇਲ ਗੁਰੂ ਏਸ ਥਾਂ ਰਚਾਏ ਸੀ

(ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੨-੭੩)

ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਨਾਮ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਅਸਾਮ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਉੱਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅਸਾਮ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਅਸਾਮ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਾਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਜਾਂ ਹਾਰਨ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਫਾਇਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਅਸਾਮ ਦੇ ਲੋਕ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਾਮ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ।

ਉਹ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਢਾਕੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਬੁਲਾਕੀ ਦਾਸ ਮਸੰਦ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ। ਬੁਲਾਕੀ ਦਾਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਦੀਦਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਇੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਅਸਾਮ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਅਸਾਮ ਵਿਚ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਓ। ਜੇਕਰ ਸੁਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜਰਨੈਲ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਅੱਜ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਲਾ ਜਾਇ, ਕੱਲ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਆਇ

ਇੰਝ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵਣੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਦੂਰ ਬਲਾਇ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ 'ਤੇ, ਪੂਰਨ ਹੈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ

ਪਰਜਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ, ਇਉਂ ਹੀ ਸਤਿਆਨਾਸ (ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੦)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈਆਂ।

ਗੋਰੀਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਦੇਸ਼-ਵਾਹਕ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਸਾਮ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਣ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਡਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਅਮਰਨਾਥ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਭੋਲੇ ਨਾਥ

ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉੱਥੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਇਲਹਾਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਪਏ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਡਰ ਗਏ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਗਏ। ਉਹ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਆਗਰੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀਆਂ ਛੁਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਰੂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਜੱਲਾਦ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲਾਂ ਕੱਟਣੀਆਂ ਪਈਆਂ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕ:

ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ, ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਮਹਿੰਦਰਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ ਕਚਹਿਰੀ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਿਤੀ ਹੀਣ

ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼:

ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਜੁਗ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ/ਸਮਾਜਿਕ/ਰਾਜਨੀਤਿਕ/ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬਦਲਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਜੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਲਿਕ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪਲ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਮਿਥਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ/ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪੂਰਬਲੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਪਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੁਣ ਤਕ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ; ਸਾਹਿਤਕ/ਸਭਿਆਚਾਰਕ/ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਵਿਦਰੋਹੀ/ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਧਾਰਮਿਕ/ਕਾਵਿਕ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਹਿਤ ਵੰਨਗੀਆਂ/ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਦਿ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੱਰਪਰਾ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਸਾਰਥਿਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ’ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦੇ ਰੂਪ

*ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ ਫ਼ਾਰ ਗਰਲਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ।
ਮੋ: +੯੧੯੮੭੨੬-੨੪੨੩੩

ਵਿਚ ਸਿਖਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜਵਾਂ ਚਰਿੱਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀ-ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿੱਖੜਵੇਂ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ: ਗੁਰਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ, ਜੀਵ, ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਤ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।^੧

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਜਾਂ ਪੱਖ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਹੈ- ‘ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ’ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪਸਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤੱਤ-ਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਸਤੂ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਸਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਸਾਸ਼ਤ੍ਰ ਜਾਂ (Metaphysics) ਹੈ। ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਤੱਤ-ਵਸਤੂ ਹੈ, ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਮਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਆਦਿ। ਤੀਜਾ ਭਾਗ ਸਦਾਚਾਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਧਰਮ-ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖਾਂ, ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। . . . ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਲ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਭਾਗਾਂ ’ਤੇ ਹੈ।”^੨

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ, ਜੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਹਨ: ਪਰਮਾਤਮਾ (ਬ੍ਰਹਮ), ਗੁਰੂ, ਨਾਮ, ਸ਼ਬਦ, ਜਗਤ, ਮਾਇਆ, ਹਉਮੈ, ਕਰਮ, ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ, ਮੁਕਤੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਤਵ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ। ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ/ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ‘ਨਿਰਗੁਣ’ ਤੇ ‘ਸਰਗੁਣ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰੰਭ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰੂਪਣ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੈ, ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਹੈ, ਭੈ ਤੇ ਵੈਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਹੈ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਸਵੈ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਮੱਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਿਆ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ *ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣੁ* ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵੇ ਤਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਨੁਕਤਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ:

-ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ॥

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੪)

-ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ॥ (ਪੰਨਾ ੫)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਜੇ ਸ਼ੰਕੇ ਅਤੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਉੱਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਸੁੰਤਰਤ ਹੋ ਕੇ ਤ੍ਰਿਗੁਣਤੀਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ’ ਦੇ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇੰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਰਚੈਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰੀਆਂ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਸਰਬੋਤਮ, ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ, ਸਰਬ-ਕਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ‘ਨਾਮ’ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ‘ਗੁਰੂ’ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇੱਕ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ’ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮਾਸ ‘ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ’ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ‘ਨਾਮ’ ਤੋਂ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਗੁਰੂ’ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਥਾਪਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬੜਾ ਅਹਿਮ ਹੈ। “ਨਾਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਹੈ, ਫਿਲਾਸਫੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸ ਜਾਂ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਕੇਤ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। . . . ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਮੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨਾਮ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਸੁਭਾਗਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਜਾਂ ਰਹੱਸ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਨਾਮ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਣਾ $gubw\lambda ivc spSt r\beta ivc im\ dwh\Upsilon^3$

‘ਨਾਮ’ ਤੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੋਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ‘ਨਾਮ’ ਇਕ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ/ਸਾਧਨ ਰੂਪ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ/ਬਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਗੁਰੂ’ ਨਿਰੋਲ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ‘ਦੇਹ-ਰੂਪ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਦੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ-ਸਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੇਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਪੇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ’ਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਵਕਤੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ, ਜੋ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਦੇਹ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ’ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ’ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ‘ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ’ ਹੀ ਅਸਲ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ।^੪

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਅਗੰਮੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਹਉਂ (ਮੈਂ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਦਿਆਲੂ ਗੁਰੂ ਤੁਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਦਾਤ ਸਿੱਖ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸਦਾ-ਚਿੱਤ ਅਨੰਦ/ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਸਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

—ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

-ਸਾਚੁ ਕਹੋਂ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੈ ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ॥

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ‘ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੰਕਲਪ’ ਵੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਰਪੰਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਚਾਇਆ ਹੋਇਆ ਖੇਲ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਧੋਖੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਭਰਾਂਤੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ‘ਦੂਜਾ ਭਾਵ’ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਦੁਬਿਧਾ ਉਪਜਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਿਨਾ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਤਿਨੀ ਵਿਚੇ ਮਾਇਆ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ‘ਮਾਇਆ’ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਨਿਵੇਕਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਾਇਆ ਮਨੁੱਖ/ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਇਆ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੁਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਰਚਾਈ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਖੇਡ ਹੈ, ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਗਲਤਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਹੀ ‘ਮੁਕਤੀ’ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ/ਸਦਾਚਾਰ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਓਟ, ਸਤ-ਸੰਗ ਦੀ ਲਗਨ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ, ਹੁਕਮ ਤੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਸੋਝੀ, ਮਨ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਸਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਸੱਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਣਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਣਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੋਲਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਲਈ ਸਚਖੰਡ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਉੱਤਮ ਵਸੀਲਾ ਹਨ। ਸਦੀਵੀਂ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ/ਖੇਡੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਦਾ ਰੱਬੀ ਅਨੁਭਵ/ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਬੌਧਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ

ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮ ਤਵਾਜਨ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਲਨ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ/ਪਰਾ-ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਘਾਤਤ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਰਹੱਸ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਨ/ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਸਫਰ ਧਾਰਮਿਕ/ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ/ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ 'ਅਨੰਦ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। 'ਅਨੰਦ' ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕਾਂ/ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਵਸਤੂ ਅਨੰਦ ਜੋ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਸਤੂ ਮਾਣਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਅਨੰਦ ਕਾਵਿ-ਅਨੰਦ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਨੁਕਰਣ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਬੌਧਿਕ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਬੋਧ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਅਨੰਦ ਸਦੀਵੀਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ' ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਾਧਕ ਦੀ ਸੂਖਮ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਥਨੀਯ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੱਤ/ਗਿਆਨ ਤੱਤ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਕਲਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਰਹੱਸ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਅਚਨਚੇਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਅਨੁਭਵ ਵੇਲੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ-ਕਰਤਾ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰੀ ਵਸਤੂ/ਵਿਚਾਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸੰਬੰਧੀ ਅਦੁੱਤੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਤੀਬਰ ਅਹਿਸਾਸ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਦੁੱਤਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੂਖਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ 'ਚੋਂ ਸਥੂਲ ਬਿੰਬਾਂ/ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਇਸ਼ਾਰੇ-ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ/ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਇਸੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਨੰਦ-ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ, ਮੋਕਸ਼ ਚਾਰ ਕੀਮਤਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਥੀ ਮੋਕਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸੁਖ/ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਆਪਟੇ ਨੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ: ਅਨੰਦ (ਅ-ਨੰਦ+ਅਵ) ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ: ਸਮ, ਸਾਂਤ, ਸੁਖ, ਪ੍ਰੀਤੀ, ਪ੍ਰਮੋਦ, ਆਮੋਦ, ਹਰਸ਼, ਆਹਲਾਦ, ਅਨੰਦ, ਸੁਮਨ ਆਦਿ। ਵਾਚਸਪਯਪਤਯਮ ਸ਼ਬਦ ਕਲਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਵ, ਸੁਯਮ, ਕੁਸ਼ਨ ਤੇ ਖੇਮ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਰਥ-ਪਰਮ ਸੁਖ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਮ੍ਰਿਧੀ, ਦੁੱਖ ਦਾ ਆਭਾਵ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਵੈਦਿਕ ਪੰਰਪਰਾ ਵਿਚ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ’ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚ ਅਨੰਦ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਰਸੋ ਵਈ ਸਾ (ਉਹ ਰਸ ਹੈ)

ਅਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ (ਅਨੰਦ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ)

ਅੰਨਦਾਦਯਯੇਵ ਪਲਾਇਆਨਿ ਭੂਤਾਨਿ ਜਾਤਾਨਿ (ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਸਮਸਤ ਭੂਤ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ)

ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੰਰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਭਗਤੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਧਰਮ ਗੁਣ ਅਨੰਦੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਅਨੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਈਸ਼ਵਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅਨੰਦ ਦੇ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਅਧਾਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ‘ਸਹਜ’ ਕਿਸੇ ਮਤ-ਮਤਾਂਤ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ‘ਸਹਜ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਸਹਿ’ ਤੇ ‘ਜ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ‘ਸਹਿ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ-ਨਾਲ ਅਤੇ ‘ਜ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ-ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਅਰਥਾਤ ‘ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ’। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ: ਮੁੜ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਜੋ ਜੰਮਦੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੈਵੀ ਤੱਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ। ‘ਅਨੰਦੁ’ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੰਰਪਰਾ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਅਨੁਭਵ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦੁ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਅਨੰਦ, ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਰਸ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਰ ਪਦ, ਨਿਰਭੈ ਪਦ, ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ, ਮਹਾਂ-ਸੁਖ, ਮੁਕਤੀ, ਨਿਰਵਾਣ, ਕੈਵਲਯ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। “ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਅਤਿ ਬਲਵਾਨ ਲੋਚਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ‘ਅਨੰਦੁ’ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੀ ‘ਖੁਸ਼ੀ’ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਪਵਿੱਤਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਸਮਿਲਤ ਹੈ। ‘ਅਨੰਦੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਜੋ ਰਹਿਤ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣੇ ਹਨ, ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਸਹਿਤ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ।”^੬

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਅਨੰਦ/ਸਹਿਜ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸਾਂ-ਕਸਾਂ ਦੀਆਂ ਛਿੰਨ-ਭੰਗਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇਰੀ ਵਿਹਾਰਿਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ (Practical Spritual Experience) ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵ ਦੀ ਲੌਕਿਕ ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਪਰੇ ਆਲੌਕਿਕ ਸੁੱਖ/ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਪਰਮ-ਸਹਿਜ ਟਿਕਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਦੀਵੀਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤਮਾਮ ਪਦਾਰਥਕ/ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।^੧ ਮਨ ਜੋ ਕਿ ਫੁਰਨਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ/ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਮ/ਸ਼ਬਦ/ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਸਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਸੂਖਮ ਵਜੂਦ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ 'ਤੇ ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਟਿਕਾਓ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਸੰਸਾਰਿਕ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਦੀ ਗਿਆਨ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ:

ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਮਨਿ ਵਜੀਆ ਵਾਧਾਈਆ॥

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ਪਰੀਆ ਸਬਦ ਗਾਵਣ ਆਈਆ॥

ਸਬਦੋ ਤ ਗਾਵਹੁ ਹਰੀ ਕੇਰਾ ਮਨਿ ਜਿਨੀ ਵਸਾਇਆ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਅਨੰਦੁ ਹੋਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੭)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸੰਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਪਰਮ-ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ ਹੁਕਮ ਬੁੱਝਣਾ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣਨ ਲਈ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਜੀਵ ਦਾ ਰਹਿਨੁਮਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜੁਗਤ/ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਸ ਵੀ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਿਖਰ ਜੀਵਨ-ਅਵਸਥਾ ਸਹਜ

ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਇਆ/ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ/ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ‘ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ’ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਫਲਸਫ਼ਾ, ਭਾਰਤੀ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਲਿਖਾਇਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਲਿਕ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿੱਗਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ-ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਪੂਰਵਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ;

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਦੀਵੀਂ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਦਾ ਚਿਤ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੈਵੀ-ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ/ਵਿਚਾਰਾਂ/ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਬੇਸ਼-ਕੀਮਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ/ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਥਾਹ ਭੰਡਾਰ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਜੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਾ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ ਕਰਕੇ ਸੱਤਹੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ/ਅੱਡਰੀ ਹੋਂਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗਹਿਨ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਤਾਰ (Connection) ਪੁਰਾਣੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਪੰਰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੋੜ ਕੇ ਬਿਹਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ/ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ/ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਕਲਪ ਚਾਹੇ ਉਹ ‘ਅਨੰਦ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ‘ਮੁਕਤੀ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ‘ਨਾਮ’/‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ‘ਮਾਇਆ’/‘ਕਰਮ-ਸਿਧਾਂਤ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature) ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ, ਬਲਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੱਖੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ

ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰੰਪਰਾ ਉਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਅੰਸ਼ (Animate Element) ਵਜੋਂ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਠ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਵ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।^੫

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ/ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਣੂ/ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਤਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਤੀਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ/ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ/ਸੰਕਲਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ/ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ‘ਮਨੁੱਖ’ ਦਾ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਮੀ ਹੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ/ਸੱਭਿਆਚਾਰ/ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਥਵਾ ਪੂਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁਕਮ/ਭਾਣਾ ਅਤੇ ਹਓਂ/ਰਜਾ ਆਦਿ ਵਿਰੋਧੀ-ਜੁੱਟ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਕਲਪ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਾਠ-ਸਮੱਗਰੀ/ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰੋਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤਲਾਸ਼ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ-ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) *ਸੋਵੀਨਰ*, ੭ ਵਾਂ ਖਾਲਸਾਈ ਖੇਡ ਉਤਸਵ, ਮਿਤੀ ੧੧, ੧੨ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੦ (ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਢੀਂਗਰਾ) ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ’), ਪੰਨਾ-੧੫
੨. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ *ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ*, ਪੰਨਾ ੧੭੪-੧੭੫
੩. ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ *ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰ*, ਪੰਨਾ ੧੦੦
੪. ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ *ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ, ਉਦਰਿਤ*, ਪੰਨਾ ੧੩੨
੫. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) *ਸੋਵੀਨਰ*, ੭ਵਾਂ ਖਾਲਸਾਈ ਖੇਡ ਉਤਸਵ, ਮਿਤੀ ੧੧, ੧੨ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੦, (ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਢੀਂਗਰਾ) ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ’), ਪੰਨਾ ੧੮
੬. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ *ਅਨੰਦੁ ਜੋਤਿ ਤੇ ਜੁਗਤਿ*, ਪੰਨਾ IV
੭. ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ *ਅੱਖਰ ਨਾਦ* (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ), ਉਦਰਿਤ ਪੰਨਾ ੯੬

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਦਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਦਸਤਾਰ ਰੂਪੀ ਤਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੀਮਤ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਤਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਨੂੰ 'ਸਰਦਾਰ ਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਦਸਤਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾ ਸਵਾਰ ਕੇ ਬੰਨਿਆ ਬਸਤਰ। ਦਸਤਾਰ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਟਰਬਨ, ਫਰੈਂਚ ਵਿਚ ਟਲਬੈਂਡ, ਰੋਮਾਨੀ ਵਿਚ ਟੁਲੀਪਨ, ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਾਈਟਰ ਤੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿਚ ਸਾਰੀਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾਮ ਹਨ ਜਿਵੇਂ: ਸਾਫਾ, ਚੀਰਾ, ਪਰਨਾ, ਸ਼ਮਲਾ, ਤਾਰਬੁਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਸ਼ਣੀਸ਼ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਪੱਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੱਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਸਿਆਣਪ। ਭਾਵ ਕਿ ਪੱਗ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਪੱਗ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰਿਆਣਾ, ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨੀ ਸਭ ਜੂਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਜੂਨੀਆਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸਰਦਾਰ ਹੈ। ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਇਸ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ, ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਗੁਰੂ, ਭਗਤ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜਿਸ ਬਸਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਗ, ਪਗੜੀ ਜਾਂ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ

*੮੬, ਟੈਗੋਰ ਨਗਰ, ਪਿੰਡੇ ਟੀ. ਵੀ. ਸੈਂਟਰ, ਜਲੰਧਰ-੧੪੪੦੦੨। ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੧-੮੬੦੮੬

ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਬ, ਈਰਾਨ, ਇਰਾਕ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਮੁਲਕ ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਅਰਬੀ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਇੱਜ਼ਤ, ਅਦਬ ਅਤੇ ਸਲੀਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਹਾਸਲ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਰਿਸ ਜਾਂ ਅਗਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਚਾਲ ਤੇ ਲਿਬਾਸ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਜਾਂ ਪੱਗ ਇੱਜ਼ਤ, ਆਬਰੂ ਅਤੇ ਅਣਖ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਲਈ ਪੱਗ, ਪਾਗ, ਪੱਗੜੀ ਤੇ ਦੁਮਾਲੜਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਭੋਲਾਵਾ ਪਗ ਦਾ ਮਤੁ ਮੈਲੀ ਹੋਇ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਖੁਬੁ ਤੇਰੀ ਪਗਰੀ ਮੀਠੇ ਤੇਰੇ ਬੋਲ॥ ਦ੍ਵਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਵੈਮਾਣ ਅਤੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ:

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਾਲਸ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਦਸਤਾਰ’ ਬਖਸ਼ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਮਸੰਦ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ

ਚੰਦ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਗਈ। (ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ (ਛਿੱਬਰ) ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੁਮਾਲੇ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਖੌੜੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਜੇਤੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ‘ਦੁਮਾਲੇ’ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜੇਤੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ॥ ਮੈ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ॥

ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੰਤ ਇਕਠੀਆ ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੱਗ ਦੇ ਨਾਮ ‘ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ’ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਮੇਤ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਨਾਪਾਕ ਪਾਕੁ ਕਰਿ ਹਦੁਰਿ ਹਦੀਸਾ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਦਸਤਾਰ ਸਿਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੮੪)

ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਉੱਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਹਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦਸਤਾਰ ਅੱਗੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਾਜ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਢਾਡੀ ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੱਗ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਟਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਲ ਨਲ, ਮਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕਰੇ ਤਰੀਰ ਜੀ।

ਪੱਗ ਤੇਰੀ ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੁਦ ਸੁੰਦਰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੱਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਦਰਸਾਈ ਗਈ, ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਤਨਖਾਹਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਪ੍ਰਤੀ ਹਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕੰਘਾ ਦੋਨਉ ਵਕਤ ਕਰ ਪਾਗ ਚੁਨਹਿ ਕਰ ਬਾਂਧਈ।

ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਰਹਿਤਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ, ਕੰਘਾ ਕਰ ਸਿਰ ਕੇ ਮੱਧ ਜੂੜਾ ਕਰ ਕੇ ਛੋਟੀ ਦਸਤਾਰ (ਕੇਸਕੀ) ਸਜਾਏ, ਫਿਰ ਵੱਡੀ ਦਸਤਾਰ ਚੁਣ ਕੇ ਬੰਨੇ:

—ਪ੍ਰਾਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਤਨਸੋ ਸਾਧੇ। ਕੰਘਾ ਕਰਦ ਦਸਤਾਰਹਿ ਬਾਂਧੇ।

ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਰਹਿਤਨਾਮੇ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਜੂੜਾ ਸੀਸ ਕੇ ਮੱਧ ਭਾਗ ਮੈ ਰਾਖੇ, ਔਰ ਪਾਗ ਬੜੀ ਬਾਧੇ।

ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਰਹਿਤਨਾਮੇ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ

ਪਾਗ ਉਤਾਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਜੋ ਖਾਵੇ, ਸੋ ਸਿੱਖ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਸਿਧਾਵੇ।

ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਦਸਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੱਗ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਹਰੇਕ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਪੱਗ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਦੇ। ਦਸਤਾਰ ਕਾਰਨ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵਿਚ ਵੀ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਲਈ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦਸਤਾਰ ਜਾਂ ਪਗੜੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਪੰਥ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਉਪਰਾਲੇ ਵੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਡਿੱਗਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਦਸਤਾਰ-ਬੰਦੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਵਧੀਆ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਉੱਦਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੋੜਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ■

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੰਭੀਰ*

ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਅਫੂਰ ਤੋਂ ਸਫੁਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਾ ਪਾਸਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ॥ ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ॥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਚੋਜ ਜਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਓਸ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਧਰਤੀ ਇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਅੰਸ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਮੰਡਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵ ਮੰਡਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਵਣੁ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਇਸ ਜੀਵ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਖਾਣੀਆਂ: ਅੰਡਜ, ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਅਤੇ ਉਤਭੁਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਭੁਜ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ॥ ਜੀਵ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜੀਵ ਜੇਰ ਤੇ ਸੇਤਜ ਭਾਵ ਪਸ਼ੀਨੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਤਭੁਜ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਉੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਿਰਖ, ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਆਦਿ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਰੁੱਖ/ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਰੁੱਖਾਂ, ਬੂਟਿਆਂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਦੇ ਸਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਰਤ ਪੰਕਤੀ ਹਰਣੀ ਹੋਵਾ ਬਨਿ ਬਸਾ ਕੰਦ ਮੂਲ ਚੁਣਿ ਖਾਉ॥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰੁੱਖਾਂ, ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਵਣਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ। ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰੁੱਖਾਂ, ਬੂਟਿਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਧੜਾਧੜ ਕਟਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ੬੬੦੦੦ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ

*ਪਿੰਡ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ, ਡਾਕ: ਧਰਮਕੋਟ ਬੱਗਾ, ਤਹਿ: ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: +੯੧੯੪੬੪੭-੫੬੭੮੧

ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਥਾਂ-ਪੁਰ-ਥਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਸੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ/ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥

ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੀ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਘਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਜੋਗੀ ਕਉ ਕੈਸਾ ਡਰ ਹੋਇ॥ ਰੁਖਿ ਬਿਰਖਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਾਹਰਿ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੨੩)

ਸੋ ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਜਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੈਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਕਾਦਰ ਵਿਚ।

ਦਰਅਸਲ ਰੁੱਖ ਧਰਤੀ ਦੇ ਫੇਫੜੇ ਹਨ ਜੋ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਸੋਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਕਸੀਜਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਫੇਫੜੇ ਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ . . .। ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਖੁਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ, ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਪਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਜੰਗਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੨੦,੦੦੦ ਤੋਂ ੩੦,੦੦੦ ਕਿਊਬਿਕ ਪਾਣੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹਿ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪਿੰਡਾਂ/ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਦੁਆਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਇਕ ਇਕ ਰੁੱਖ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ੫੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜੋ ਨਿਹਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਆਕਸੀਜਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ	:	੫.੩ ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ	:	੬.੪ ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਪੌਣ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਠੰਡਕ	:	੧੦.੫ ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਓਟ ਅਤੇ ਸਹਾਰਾ	:	੫.੫ ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖੁਰਨ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ	:	੬.੫ ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਹਰਿਆਵਲ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ	:	ਬੇਹਿਸਾਬ ਰੁਪਏ

ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਸੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਧਤਾਧਤ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ (UNO) ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਰਮ ਖੰਡੀ

ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ੧੫ ਮਿਲੀਅਨ ਹੈਕਟੇਅਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੰਗਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਇਮਾਰਤੀ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ੩੩% ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਰੁੱਖ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ੨੭% ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਹੀ ਰੁੱਖ ਹਨ। ਜੇ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੇਵਲ ੧੦% ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਰੁੱਖ/ਜੰਗਲ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ੨.੩% ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਹੀ ਰੁੱਖ ਹਨ। ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਖਤਰਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਪਰ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਵਾਰਥ ਹਿੱਤ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ:

ਗਿਆ ਰੱਬ ਦਾ ਖੌਫ ਹੈ ਭੁੱਲ ਸਾਨੂੰ, ਨੇਰ ਰਿਹਾ ਸਵਾਰਥੀ ਝੁੱਲ ਮੀਆਂ,
ਰੁੱਖ ਵੱਢ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਫੈਲਾਈ ਜਾਂਦੇ, ਦੀਵਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋਚ ਦਾ ਗੁੱਲ ਮੀਆਂ,
ਹੁਣ ਤਾਂ ਓਜੋਨ ਪਰਤ ਵੀ ਪਾਟ'ਗੀਏ, ਮਿਲੂ ਸਾਫ-ਸੁੱਥਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮੀਆਂ,
ਜੰਗ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ 'ਗੰਭੀਰ' ਹੋਗੀ, ਗਏ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਮੀਆਂ।

ਹਾਲਤ ਏਥੋਂ ਤਕ ਨਿਘਰ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਮਾਪਕ ਯੰਤਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਖ਼ਬਰ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਮਾਪਕ ਯੰਤਰ ਦੇ ਅੰਕ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੱਦ ਤਕ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ। ੨੨੦ ਅੰਕ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ। ਜਿਸ ਦਾ ੫੦ ਤਕ ਦਾ ਅੰਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੦੦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ-ਠਾਕ। ੧੫੦ ਤਕ ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੫੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰੋਂ-ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ੨੨੦ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ/ਕਸਬਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਐਸੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਯੰਤਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪਈ? ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਟਾਅ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ, ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ। ਜੇ ਰੁੱਖ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਫਿਲਟਰਡ ਪਾਣੀ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਰੁਪਈਆ ਫਿਲਟਰਡ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਕਮਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ/ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਆਕਸੀਜਨ ਦੇ ਸਿਲੰਡਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਣੇ ਪੈਣ। ਆਓ ਸੋਚੀਏ! ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇ:

ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਖਰੜਿਆਂ ਦਾ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ:

ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ

-ਬੀਬੀ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ*

ਇਤਿਹਾਸ ਜੋ ਕਿ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇ ਰਣ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਾ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਇਕ ਸੁਘੜ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਖੋਜੀ, ਅਨੁਵਾਦਕ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਕਵੀ, ਖੋਜਕਾਰ, ਆਲੋਚਕ, ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਗਭਗ ੧੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾ, ਸੰਪਾਦਨਾ, ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਖੋਜ ਰਸਾਲਿਆਂ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਸਿਰਮੌਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਗੁਆਰਾ' ਵਿਖੇ ੧੦ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁਖਦੇਵ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਸ. ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਪਰਵਾਰ 'ਸੰਘਾ' ਗੋਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਕਾਲਾ ਸੰਘਿਆਂ' ਤੋਂ ਆਣ ਇੱਥੇ ਵੱਸਿਆ ਸੀ। ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਕਾਲਾ ਸੰਘਿਆਂ ਤੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ੧੮੦੦ ਵਿੱਖੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੇਤ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਕੋਠਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗੁਆਰਾ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ, ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਿੰਡ 'ਗੁਆਰਾ' ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਮਹੌਲ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੀ, ਸ. ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰੋਸਾਏ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ

*ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੮੫੬੮੮-੩੧੬੬੬

ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆ। ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਭਰਾ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਸ਼ੋਕ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਚਿਰਾਗ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਮਾਪੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ. ਝਾਬਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿੰਤੂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਸੁਣ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਮਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਅਮਰਗੜ੍ਹ, ਬਨਭੋਰਾ ਤੇ ਮੀਮਸੇ ਸਕੂਲ ਗਏ, ਪਰ ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ। ੧੯੧੫ ਈ. ਤਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਖੁਦ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਾਂਧੇ ਕੋਲ ਲੰਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਪਾਂਧੇ ਕੋਲੋਂ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਲੰਡੇ ਤੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਦਰਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਦਸ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਉਸ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਬੂਟੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਪੁੱਛ ਪੁਛਾ ਕੇ ਹੀ ੧੮ ਅਧਿਆਵਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾ ਰਟ ਗਿਆ ਸੀ।”

ਸੰਨ ੧੯੨੦-੨੧ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਆਦਮਵਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਭੋਗਲ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ (ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਮ ਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ (ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ) ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿਵਾਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਉਹ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਰਹੇ।

ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਕੋਲ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹਵਾਉਣ ਤੇ ਲਿਖਵਾਉਣ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੇ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਨੂੰ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ

ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਯੋਗ, ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ, ਸਾਰਕੁਤਾਵਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰੇ। ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਸੰਗ ਨੇ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਸਾਧੂ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭਸੌੜ ਨਾਲ ਹੋਏ ਮਿਲਾਪ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਸੋਚ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਧੂ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਕੌਮੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਸੌੜ ਦੇ ‘ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ’ ਲਈ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਇਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਵਲਭ ਕੋਲੋਂ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ੧੯੨੮ ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਮਜ਼ਲੂਮ ਬੀਰ’ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ੧੯੨੮ ਈ. ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ੧੯੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਰਦ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਘਰੇਲੂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੈਦਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਕੀਮੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਅੰਦਰ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਚਿਣਗ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਗੁਆਰੇ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਨਾਭੇ ਲਈ ਚੱਲ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਵੀ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਤੀ ਖ਼ਾਸ ਸਨੇਹ ਸੀ ਅਤੇ ਖੋਜ ਖ਼ੇਤਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਸ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ। ੧੯੩੨ ਈ. ਤੋਂ ੧੯੩੮ ਈ. ਤਕ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਕੋਲ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਖਰੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਖਰੜੇ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲਦੀ ਉਹ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਖ਼ਾਤਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਖਰੜਿਆਂ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿੱਟੇ ਵੀ ਕੱਢੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਜੀ ਨੇ ੧੯੩੮ ਈ. ਵਿਚ ‘ਮੁਦ੍ਰਾਰਾਕਸ਼ਸ਼’ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਛਪਵਾਇਆ।

ਆਪ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪ੍ਰਿ. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਜੂਨ ੧੯੮੩ ਈ. ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੮੫ ਈ. ਤਕ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ‘ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ’ ਲਿਖਿਆ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ‘ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ’ (ਲੇਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ੧੯੮੪ ਈ.), ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ’ (੧੯੮੫ ਈ.), ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਕਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੮੫ ਤੋਂ ੧੯੮੭ ਈ. ਤਕ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ‘ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ (੧੯੮੬ ਈ.)’, ‘ਮਾਧਵਾ ਨਲ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਆਲਮ (੧੯੮੬ ਈ.) ਤੇ ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ’ (੧੯੫੦ ਈ.) ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੯੮੭ ਈ. ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਅਦ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਗਸਤ ੧੯੮੮ ਈ. ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੯ ਈ. ਤਕ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਕੋਸ਼ਕਾਰ ਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ (੧੯੫੧ ਈ.), ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ (੧੯੫੧ ਈ.), ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਲਾ (੧੯੫੩ ਈ.), ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (੧੯੫੩ ਈ.), ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ (੧੯੫੦-੧੯੧੦ ਈ.), ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਰੈਣ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ (੧੯੫੫ ਈ.), ਸਾਹਿਤਕ ਲੀਹਾਂ (੧੯੫੫ ਈ.), ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ (ਅਨੁਵਾਦ ੧੯੫੬ ਈ.), ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ (ਹਿੰਦੀ ੧੯੫੭ ਈ.), ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ (੧੯੫੮ ਈ.), ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ (ਅਨੁਵਾਦਿਤ ੧੯੫੮ ਈ.), ਮਾਲਵੇਂਦ੍ਰ ਮਹਾਕਾਵਯ (ਆਲੋਚਨਾ ੧੯੫੯ ਈ.) ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਅਣਥਕ ਮਿਹਨਤ, ਸਿਰਤ ਤੇ ਸਿਦਕ ਸਦਕਾ ੧੯੬੦ ਤੋਂ ੧੯੬੩ ਈ. ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮਹਿਕਮਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਖੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ‘ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਡੀਸ਼ਨ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ (੧੯੬੦ ਈ.) ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ (ਸੰਪਾਦਨ ੧੯੬੧ ਈ.), ਮੁਕਬਿਲ ਕੇ ਕਿੱਸੇ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੧ ਈ.), ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ੧੯੬੧ ਈ.), ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ (ਨਾਵਲ, ਅਨੁਵਾਦ ੧੯੬੨ ਈ.), ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਕ੍ਰਿਤ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਵਾਨ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੨ ਈ.), ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ (ਦੂਜਾ ਭਾਗ ੧੯੬੩ ਈ.), ਸ਼ੀਰੀ ਫ਼ਰਹਾਦ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੩ ਈ.), ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਹਿੰਦਾਲੀਆਂ ਵਾਲੀ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੩ ਈ.), ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਮਰਦਾਨਾ ਆਦਿ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੩ ਈ.), ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸੰਪਾਦਿਤ ੧੯੬੩ ਈ.) ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੧੯੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ ਵਿਖੇ ‘ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ’ ਵਜੋਂ ਆਪ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਿਹਤ ਦੀ ਖ਼ਰਾਬੀ ਕਾਰਨ ਉੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਪਾਏ। ੧੯੬੫ ਤੋਂ ੧੯੬੬ ਈ. ਤਕ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਸਟੱਡੀ ਵਿਖੇ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਰਹੇ। ੧੯੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਜਿੱਥੇ ੧੯੮੧ ਈ. ਤਕ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ‘ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ’ (ਖੋਜ ੧੯੬੫ ਈ.), ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (੧੯੬੬ ਈ.), ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬ (੧੯੬੬ ਈ.), ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (੧੯੬੮ ਈ.), ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੱਸਿਆ (੧੯੭੨ ਈ.) ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਸੁਘੜ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਕ ਉੱਘੇ ਅਲੋਚਕ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਤੱਥ ਆਧਾਰਿਤ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੰਗੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਗੀਤਾ’ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ-ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੱਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਕਾਰਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹੋ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਅਣਮੁੱਲਾ ਹੀਰਾ ਆਖ਼ਿਰ ੧੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੮੬ ਈ. ਨੂੰ ੮੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਉਪਰੰਤ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਰੁਖ਼ਸਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ. ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤਕ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੮੫

ਦਸਮੇਸ਼ ਬਾਣੀ: ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਹਮਰੀ ਕਰੋ ਹਾਥ ਚੈ ਰੱਛਾ॥ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਚਿਤ ਕੀ ਇੱਛਾ॥

ਤਵ ਚਰਨਨ ਮਨ ਰਹੈ ਹਮਾਰਾ॥ ਅਪਨਾ ਜਾਨ ਕਰੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਾ॥

(ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ)

ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਮਈ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ੧੬੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜਾਪ ਕੀਤਾ। ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 'ਚੌਪਈ ਅਰਦਾਸ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਹੈ।' (ਦਸਮੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੩੯੨)

ਇਸ ਬਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਪਾਖਯਾਨ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ੪੦੩ ਵੀਂ ਕਥਾ ਜਦ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕਥਾ ੪੦੪ ਵਿਚ ਲਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ "ਸਤਿਯੁਗ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਤਯਸੰਧ ਅਤੇ ਦੀਰਘਦਾਤ੍ਰ ਦਾਨਵ (ਦੈਂਤ) ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਮਹਾਂਕਾਲ) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਧਿਆਨ ਧਰਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭ ਏਕੈ॥ ਧਰਿ ਧਰਿ ਮੂਰਤਿ ਫਿਰਤਿ ਅਨੇਕੈ॥

ਸਭ ਜਗ ਕਹ ਇਹ ਬਿਧਿ ਭਰਮਾਯਾ॥ ਆਪੇ ਏਕ ਅਨੇਕ ਦਿਖਾਯਾ॥

ਘਟ ਘਟ ਮੈ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਬਯਾਪਕ॥ ਸਕਲ ਜੀਵ ਜੰਤਰ ਕੇ ਥਾਪਕ॥

....

ਤੁਮ ਜਗ ਕੇ ਕਾਰਨ ਕਰਤਾਰਾ॥ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕੀ ਮਤਿ ਜਾਨਨਹਾਰਾ॥

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਵੈਰ ਨਿਰਾਲਮ॥ ਸਭਹੀ ਕੇ ਮਨ ਕੀ ਤੁਹਿ ਮਾਲਮ॥

(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਿਹ ਹੋਈ। ਇਹ ਕੁੱਲ ੨੮ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਛੰਦ ਨੰਬਰ ੩੭੫, ੩੭੬ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਦੋ ਛੰਦ ਹਨ:

ਪੁਨਿ ਰਾਛਸ ਕਾ ਕਾਟਾ ਸੀਸਾ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਕੇਤ ਜਗਤ ਕੇ ਈਸਾ॥ . . .

ਧੰਨਯ ਧੰਨਯ ਲੋਗਨ ਕੇ ਰਾਜਾ॥ ਦੁਸ਼ਟਨ ਦਾਹ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜਾ॥

ਅਖਲ ਭਵਨ ਕੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰੇ॥ ਦਾਸ ਜਾਨਿ ਮੁਹਿ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰੇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਭਾਵ ਫਿਰ (ਪੁਨਿ) ਰਾਖਸ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸਨੇ? ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਕੇਤ (ਤਲਵਾਰ ਪਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਹਾਂਕਾਲ-ਅਕਾਲ) ਨੇ। ਜੋ ਜਗਤ ਦਾ ਮਾਲਕ (ਈਸ) ਈਸ਼ਵਰ

*ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਹੈ। ਇਹ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ 'ਚ ਇਕ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਇਹੋ ਪੰਕਤੀ ਲੈ ਕੇ ਈਸਾ ਦੇ ਅਰਥ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿ. ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ (੪ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੯੬ ਈ.) ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ “ਪਹਿਲਾ ਮਿਸਰਾ ਸੀਸਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀਸ, ਸਿਰ ਹੈ- ਇਸ ਲਈ ਸੀਸਾ ਵਾਸਤੇ ਈਸ (ਈਸ਼ਵਰ) ਦਾ ਈਸਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਅਗਲੇਰੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨ! ਤੁਸੀਂ ਧੰਨ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦੇ ਹੋ। ਹੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ, ਮੈਨੂੰ ਦਾਸ ਜਾਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉਪਰੰਤ *ਕਬਿਯੋਬਾਚ ਬੇਨਤੀ॥ ਚੌਪਈ॥* ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। * ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ 'ਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ, ਪੰਥ ਰੂਪੀ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਪ੍ਰਭੂ ਭਜਨ ਦੀ ਪਿਆਸ, ਸੇਵਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਭਰੋਸਾ, ਬੰਦਗੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਤੇ ਦੀਨਾਂ ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਕਾਲ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ- ਸਭ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋਏ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ *ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾਨੂੰ* ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸੁਖ ਦਿੱਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ *ਘਟ ਘਟ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕੀ ਜਾਨਤ* ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦਾ ਦਰਦ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਦਕਰਖ ਤੇ ਆਕਰਖ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਫੈਲਾਓ ਤੇ ਸਮੇਟਣ ਦੀ ਲੀਲਾ ਹੈ।

ਉਪਰੰਤ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। (*ਤਾਕੋ ਕਰ ਪਾਹਨ ਅਨੁਮਾਨਤ*) ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ (ਸ਼ਿਵ) ਨੂੰ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।

ਅੱਗੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁੱਧ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਖਾਣੀਆਂ (ਅੰਡਜ, ਜੇਰਜ, ਸੇਤਜ, ਉਤਭੁਜ) ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ *ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਸਰੂਪ ਸੁਯੰਭਵ* ਕਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਰਨੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਛਿਣ ਭਰ ਵਿਚ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਹੇ ਖੜਗੇਤ! (ਖੜਗਧਾਰੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ) ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾ ਲਵੋ।

ਇਹ ‘ਚੌਪਈ’ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ‘ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦੇ

*ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਲਮੇਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਹਰਾਸਿ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹਮਰੀ ਕਰੇ ਹਾਥ ਦੇ ਰੱਛਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੁਸਟ ਦੋਖ ਤੇ ਲੋਹੁ ਬਚਾਈ ਤਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਸਿਰਮੌਰ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, “ਇਸ ਚੌਪਈ ਦਾ ਪਾਠ ਰਹਰਾਸਿ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨਿੱਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਮਹਾਤਮਸਰੂਪ ਵਾਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਦੁਖ ਦਰਦ ਭੋ ਨਿਕਟ ਨ ਤਿਨ ਨਰ ਕੇ ਰਹੈ॥

ਹੋ ਜੋ ਯਾਕੀ ਏਕ ਬਾਰ ਚੌਪਈ ਕੋ ਕਹੈ॥

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ‘ਅਤਿੱਲ’ ਜੋ ਛੰਦ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ‘ਚੌਪਈ’ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਨੈ ਗੁੰਗ ਜੋ ਯਾਹਿ ਸੁ ਰਸਨਾ ਪਾਵਈ॥

ਸੁਨੈ ਮੂੜੁ ਚਿਤ ਲਾਇ ਚਤੁਰਤਾ ਆਵਈ॥

ਦੁਖ ਦਰਦ ਭੋ ਨਿਕਟ ਨ ਤਿਨ ਨਰ ਕੇ ਰਹੈ॥

ਹੋ ਜੋ ਯਾਕੀ ਏਕ ਬਾਰ ਚੌਪਈ ਕੋ ਕਹੈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਭਾਵ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸਤਤ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੇਕਰ ਗੁੰਗਾ ਸੁਣੇਗਾ ਤਾਂ ਰਸਨਾ ਪਾ ਲਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੁੰਗਾ ਸਮਾਜ ਜੋ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਉਹ ਜਸ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਮੂੜੁ (ਮੂਰਖ) ਚਿੱਤ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿਆਣਪ (ਚਤੁਰਤਾ) ਆਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਾਸ ਦੁੱਖ, ਦਰਦ, ਡਰ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਇਕ ਵਾਰ ‘ਚੌਪਈ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੇਗਾ। ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਸੇ ਭਾਵ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਪਿੰਗੁਲ ਪਰਬਤ ਪਾਰਿ ਪਰੇ ਖਲ ਚਤੁਰ ਬਕੀਤਾ॥

ਅੰਧੁਲੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੂਝਿਆ ਗੁਰ ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ॥੧॥

ਮਹਿਮਾ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਕੀ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ॥

ਮੈਲੁ ਖੋਈ ਕੋਟਿ ਅਘ ਹਰੇ ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਚੀਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇ ਮਿੱਤਰ! ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੂਲੇ (ਪਿੰਗੁਲ) ਮਨੁੱਖ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੂਰਖ ਬੰਦੇ (ਖਲ) ਸਿਆਣੇ (ਚਤੁਰ) ਵਖਿਆਨ-ਕਰਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ! ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਪਾਪ (ਕੋਟਿ ਅਘ) ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਲਈ ‘ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ‘ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ’ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਨੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰਸ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਇਸ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਦੀਰਘ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਮਹਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਨਾ ਹੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ

—ਸ. ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.*

ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਸੈਦਾਨ ਅੰਦਰ,
 ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਚਮਕੀ।
 ਕਾਲੀ ਬਦਲੀ 'ਚੋਂ, ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਅੰਦਰ,
 ਜਿਵੇਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇਕ ਲਕੀਰ ਚਮਕੀ।
 ਚਮਕੀ ਖੂਨ ਭਿੰਜੀ, ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋਈ,
 ਮੁਰਦਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਨੋ ਤਕਦੀਰ ਚਮਕੀ।
 ਚਮਕੀ ਢਾਲ ਬਣ ਕੇ ਸੀ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਲਈ,
 ਅਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਲਈ ਬਣ ਅਖੀਰ ਚਮਕੀ।
 ਨਵਾਂ ਵਰਕਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਚਮਕ ਉੱਠਿਆ,
 ਮੁਰਦੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਤੇ ਲਾਲੀਆਂ ਨੱਚ ਉਠੀਆਂ।
 ਅਣਖ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਮੁੜ ਕੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ,
 ਜ਼ੋਰੇ ਜ਼ੋਰੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀਆਂ ਨੱਚ ਉੱਠੀਆਂ।
 ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦੇ ਲਈ,
 ਕਿਵੇਂ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਲੀ ਦਾ ਏ।
 ਕਿਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਲਈ,
 ਤੇਜ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ 'ਤੇ ਚੱਲੀ ਦਾ ਏ।
 ਉਹਨੇ ਚਿੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਫੂਕ ਮਾਰੀ,
 ਕਿਵੇਂ ਬਾਜ਼ ਤਾਈਂ ਫੜਕੇ ਦਲੀਦਾ ਏ।
 ਕਿਵੇਂ ਵਾਂਗ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲ ਹੋ ਕੇ,
 ਡਟ ਜ਼ਬਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੀਦਾ ਏ।
 ਮੁਰਦਾ ਡੌਲਿਆਂ ਵਿਚ ਫੌਲਾਦ ਭਰਿਆ,
 ਦਿਲਾਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਭਰ ਕੇ।
 ਉਹਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ,
 ਮੁਰਦੇ ਰੂਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਭਰ ਕੇ।
 ਉਹਨੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਲਲਕਾਰਿਆ ਜਦ,
 ਪਹਿਲੋਂ 'ਦਇਆ' ਆਈ
 ਫੇਰ 'ਧਰਮ' ਆਇਆ।
 'ਹਿੰਮਤ' ਆਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ,
 'ਮੁਹਕਮ' ਲਾਹ-ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਭਰਮ ਆਇਆ।

'ਸਾਹਿਬ' ਨਿਤਰਿਆ ਫੇਰ ਸੈਦਾਨ ਅੰਦਰ,
 ਉਹਦੀ ਮਿਹਰ ਆਈ, ਉਸਦਾ ਕਰਮ ਆਇਆ।
 ਕਾਲ ਜਾਬਰਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਖਾਲਸਾ ਜੋ,
 ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਬਣ ਕੇ ਧਰਮ ਆਇਆ।
 ਉਹਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਫੀਸ ਦੇ ਕੇ,
 ਉਸੇ ਘੱਟ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਬਾਟਿਓਂ ਬੂੰਦ ਪੀਤੀ,
 ਹੋਰ ਮਸਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਈਆਂ।
 ਉਹ ਤਾਂ ਭਾਈ ਘਨੱਈਏ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ,
 ਸਭ ਉਚਾਈਆਂ ਤੇ ਮਸਤੀਆਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ।
 ਪੀ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਜਾਗੇ,
 ਤਾਜਾਂ ਤਖਤਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤੀਆਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ।
 ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਰਹੇ ਮੁੜਦੇ,
 ਸੀਸ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਖੰਡੇ ਵਗਦੇ ਰਹੇ।
 ਲੱਖਾਂ, ਤੱਖੜ, ਤੂਫਾਨ, ਹਨੇਰ ਆਏ,
 ਦੀਵੇ ਸੱਚ ਦੇ ਫੇਰ ਵੀ ਜਗਦੇ ਰਹੇ।
 ਸਿੱਖ ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਬੰਜਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਕੀਤੇ,
 ਸਾਡੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਪਈ ਬਹਾਰ ਨੱਚਦੀ।
 ਪੁੱਛੋ ਜਰਮਨ, ਜਾਪਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੋਲੋਂ,
 ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਨੱਚਦੀ।
 ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਇਹਦੇ ਹਥੌੜਿਆਂ ਵਿਚ,
 ਕਿਰਤ ਏਸਦੀ ਬਣਕੇ ਫੁਹਾਰ ਨੱਚਦੀ।
 ਜ਼ੋਰੇ ਜ਼ੋਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫੋਲ ਵੇਖੋ,
 ਪਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਨੱਚਦੀ।
 ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਦੁਨੀਆ ਏਨੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ,
 ਫਿਰ ਵੀ ਪੱਗ ਉੱਚੀ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਏ।
 ਸ਼ਕਤੀ ਏਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਏ,
 ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਮੇਰੇ ਕਲਗੀਧਾਰ ਦੀ ਏ।

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਪੁਸਤਕ ਅਣਖੀਲਾ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ■

ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ

-ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।
ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਅੰਦਰ, ਚੱਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਚਾਲ ਦੱਸੀ।
ਬਰੂਮਾ ਬਿਸ਼ਨ ਮਹੇਸ਼ ਸਭ ਕੇਸ ਧਾਰੀ, ਸ਼ਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਸੀ।
ਕੇਸ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਨੇ, ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲ ਦੱਸੀ।
ਕੇਸ ਜਨਮ ਤੋਂ ਜੀਵ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ, ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕਰ ਕੇ ਭਾਲ ਦੱਸੀ।
ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਹੈ ਸ਼ਕਤਸ਼ਾਲੀ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।

ਕੇਸ ਕਟਾ ਬੇ-ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਏ ਕੋਈ ਨਾ, ਕੁਰਾਨ ਅੰਦਰ ਮੁਹੰਮਦ ਫੁਰਮਾਂਵਦੇ ਨੇ।
ਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੱਜ ਪੂਰੇ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੋਮ ਜੋ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਨੇ।
ਹੁੰਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਮਜ਼ਲੂਮ 'ਤੇ ਰੋਕਣੇ ਲਈ, ਇਕ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਦੂਜੇ ਫੜਨੀ ਢਾਲ ਦੱਸੀ।
ਦਾਤਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।

ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇੱਕੋ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਰਜਾਏ ਕੋਈ ਨਾ।
ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਰਕੇ ਸਤਿ ਜਾਣੇ, ਬਿਨਾ ਸਤਿ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਏ ਕੋਈ ਨਾ।
ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਦਾਹੜੀ ਮੁੱਛਾਂ ਮੁੰਨਾਏ ਕੋਈ ਨਾ।
ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੇਸਧਾਰੀ, ਦਾੜੀ ਮੁੱਛ ਬਿਨ ਮਰਦ ਸੁਹਾਇ ਕੋਈ ਨਾ।
ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਕਹੀ ਰਹਿਤ ਜੋ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਨਾਲ ਦੱਸੀ।
ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਅਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਭ ਏਹਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਰਹੇ।
ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਸਭ ਹੋਏ ਹਨ ਕੇਸ ਧਾਰੀ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਦਾ ਚਿਤਾਰਦੇ ਰਹੇ।
ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੀ ਕੇਸ ਸੋਹਣੇ, ਦਾਹੜਾ ਲੰਮਾ ਰੰਗਤ ਚੇਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲ ਦੱਸੀ।
ਵੇਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜਿਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।
ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਅੰਦਰ, ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਛਪਿੰਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨ ਦੱਸੀ।
'ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ' ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਏਹ ਰੂਪ ਬੰਦਾ, ਕਰਨੀ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਸੰਭਾਲ ਦੱਸੀ।

*ਐਲ-ਏ/੧੩੧, ਗਲੀ ਨੰ: ੨, ਬਜ਼ਾਰ ਨੰ: ੩, ਨਿਊ ਸ਼ਹੀਦ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੨੧੬੫-੪੭੫੬੩

ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ

-ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਘਰਿਆਲੀ*

ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਨੀ ਮਾਏ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਫਰਿਆਦ ਕਰਾਂ,
ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਬਾਬਲ ਦੀ ਜਾਈ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਮਰਾਂ?
ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰੂੰ ਰੱਜ ਕੇ, ਲਾਲਚ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਮਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਇੱਕ ਹੱਕ ਹੈ ਮੇਰਾ, ਇਹ ਹੱਕ ਮੈਥੋਂ ਖੁੰਢੀਂ ਨਾ,
ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਵਾਂਗੀ, ਤੇਲ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਚੌਂਵੀਂ ਨਾ।
ਸੁਬਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਏ, ਤਿੱਖੀ ਨਾ ਦੁਪਹਿਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਕੋਈ ਕਹੇ ਬਘਿਆੜੀ ਮੈਨੂੰ, ਕੋਈ ਖੇਖਣਹਾਰੀ ਹੈ,
ਕੋਈ ਨਾਗਣ ਨਰਕ ਦੁਆਰੀ, ਕੋਈ ਟੁਣੇਹਾਰੀ ਹੈ।
ਪਰ ਤੂੰ ਕਰੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੇਰੇ 'ਤੇ, ਤੂੰ ਵੀ ਨਾ ਕਿਤੇ ਗੈਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ,

ਗੁਰਮੁਖ ਫਲ ਸੁਖ ਨਿਹਚਉ ਨਾਰੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ,
ਜੋ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪੁਚਾਉਂਦੇ, ਆਖਰ ਦੁਖੜੇ ਸਹਿੰਦੇ ਨੇ।
ਤਨ ਮੇਰੇ ਦੀ ਰਫਲ ਬਣਾ ਕੇ, ਮਤਲਬ ਲਈ ਨਾ ਫਾਇਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਸੱਚੁ ਸੰਤਤਿ ਮੈਂ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਪੂਤ ਬਣੁ,
ਸਭ ਪਰਵਾਰੈ ਮਾਹਿ ਸਰੇਸਟ, ਜਿੰਦਾਂ ਦਿਲ ਸਪੁਤ ਬਣੁ।
ਬਿਨ ਮਾਲੀ ਨਹੀਂ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਲ ਤੋਂ ਨਾ ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਪਹਿਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਹਰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਮੈਂ ਲੈ ਲਵਾਂਗੀ, ਬਣ ਕੇ ਤੇ ਬਲਵਾਨ
ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ,
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵਡਿਆਇਆ, ਸਤਰਾਂ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਧਰੀਂ।
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਰੂਪ ਕੌਰ, ਗੁਰਸਰਨ ਕੌਰ, ਜਿੰਦਾਂ ਬਣਜੂ ਮੈਂ,
ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਾਗੂੰ ਹੱਸ ਕੇ, ਸਾਹਵੇਂ ਜੁਲਮ ਦੇ ਤਣਜੂ ਮੈਂ।
ਉੱਚੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਧੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ, ਕਾਹਤੋਂ ਧੀਆਂ ਮਾਰਦੀਆਂ,
ਉਹੀ ਧੀਆਂ ਫਿਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਰਦੀਆਂ।
ਲਾਲਚ ਲਈ ਪੁੱਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਵਾਸਤਾ ਰੱਬ ਦਾ ਖੋਰ ਕਰੀਂ।
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

ਬਿਨ ਧੀਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਨੀ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਬੰਦ ਹੋਜੂਗੀ,
ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਗਮੀਆਂ ਹੋਵਣ, ਰੌਣਕ ਬੂਹਾ ਢੋਜੂ ਗੀ
ਦਲਬੀਰ ਘਰਿਆਲੀ ਜਿਉਂ ਸਮਝਾਵਣ, ਰੱਬਾ ਪੈਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਕਰੀਂ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਂ, ਤੂੰ ਮਾਏ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਰੀਂ।

*ਪਿੰਡ: ਘਰਿਆਲੀ ਰਾੜੇਵਾਲੀ, ਤਹਿ: ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੦-੩੯੧੪੨

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਹੋਏ ਨਤਮਸਤਕ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੧ ਫਰਵਰੀ: ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਜ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਜਦੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਥਿਤ ਪਲਾਜ਼ਾ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਠੀਕ ੧੧ ਵਜ ਕੇ ੫੫ ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੋਫੀ ਟਰੂਡੋ, ਬੇਟੀ ਐਲਾਗ੍ਰੇਸ ਤੇ ਇੱਕ ਬੇਟਾ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿੱਖ/ਪੰਜਾਬੀ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ, ਸ. ਨਵਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਬਰਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਵਾਇਤੀ ਕਰੀਮ ਰੰਗ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਜ਼ਾਮਾ ਪਹਿਨਿਆ

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਰਵਾਇਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਘੰਟਾ ਘਰ ਬਾਹੀ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਉੱਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਪਲ ਰੁਕ ਕੇ ਰੁਹਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਘਰ ਵਿਖੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ੧੨ ਵਜ ਕੇ ੧੦ ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਲੰਗਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ੧੨ ਵਜ ਕੇ ੨੦ ਮਿੰਟ ਤਕ ਉੱਥੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਕੜਾਹਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਕਰਵਾਈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਰੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਅਤੇ ਗੁਲਦਸਤਾ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਿੱਖ/ਪੰਜਾਬੀ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ

ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਇੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੋਰ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਚਨਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ, ਲੋਈ,

ਸੁਨਹਿਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਟੀ. ਪੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਚਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਦਾ ਸੈਂਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵਿਜ਼ਟਰ ਬੁੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੱਡੇ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਬੇਹੱਦ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।'

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਗਰਾਹੀ ਸਬੰਧੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੁਚੇਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਗਰਾਹੀ ਸਬੰਧੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਖ਼ੁਦ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ

ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਦੇਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਇਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਸੀਦ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

• ਭਾਈ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜਨਾਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੭ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਰਮਦਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਕੂਲੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ, ਕਵਿਤਾ, ਭਾਸ਼ਣ ਅਤੇ ਕੁਇਜ਼ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਜ਼ੋਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਫਾਇਨਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੌਰਾਨ ਸੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਜੂਨੀਅਰ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਵਿਡੇਆ, ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਅਤੇ ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਮਦਾਸ, ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਸਨਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

• ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮਹਿਰਾਜਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਠੂਆ (ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ) ਵਿੱਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ੧੭ ਤੋਂ ੧੯ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੭ ਤਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਅਤੇ ਕੁਇਜ਼ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਸਮੂਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜੰਮੂ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਬਟਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਰਕ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਆਗੂ ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

• ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਨੀਲੋਖੇੜੀ, ਕਰਨਾਲ (ਹਰਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ੧੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਲਾਡਵਾ ਵਿਖੇ ੨੫ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ ਵੀ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ, ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ਆਈ ਟੀਮ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਨੀਲੋਖੇੜੀ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ੧੮ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਭੂਸਲਾ, ਕੈਥਲ ਵਿਖੇ ੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।